

Szubjektivitáskonstrukciók és irodalomkonceptiók
a VS (Rakovszky Zsuzsa), az *Inkognitó* (Kiss Tibor
Noé) és *A szakállas Neptun* (Nádasdy Ádám)
recepciójában

TARTALOMJEGYZÉK

1.	Bevezetés	1
2.	Cultural studies	2
3.	Depolitizáló diskurzusok	3
4.	Kritikai diskurzuselemzés	5
4.1.	A VS recepciója	7
4.2.	Kiss Tibor Noé: <i>Inkognitó</i>	11
4.2.1.	Coming out vagy „szépirodalom”?	13
4.3.	<i>A szakállas Neptun</i> és a személyes érdekelttség	16
5.	Az analízis eredményei	20
6.	A nemileg indexált szubjektum rögzítésének tétjeiről a kapitalizmusban	22
7.	Összegzés	29
	Hivatkozott irodalom	31

1. BEVEZETÉS

„Minden érték radikálisan kontingens, mivel nem egy rögzített attribútum, sem egy eredendő minőség, vagy a dolgok objektív tulajdonsága, hanem inkább több, folyamatosan alakuló és folyamatosan kölcsönhatásban lévő változó eredménye, vagy másképp fogalmazva, egy rendszer dinamikáinak terméke”² – állítja Barbara Herrnstein Smith. A kutató elméletében a rögzített, szilárdnak tartott érték jellemzően kulturális folyamatok során, sajátos esetlegességek termékeként standardizálódik. Jelen dolgozat Smith értékfelfogásához kapcsolódva a kortárs magyar irodalom olyan szövegeinek recepcióját vizsgálja, amelyekben a nemi identitások szövegszervező és egyúttal a szubjektivitásról leválaszthatatlan konstruáló erőként lépnek fel. Rakovszky Zsuzsa VS, Kiss Tibor Noé *Inkognitó* és Nádasdy Ádám *A szakállas Neptun* című művek befogadási stratégiáit elemzem. Először azt az elméleti és módszertani pozíciót vázolom fel, amely segítségével az említett munkák befogadását értelmezem. A dolgozat második részében a szépirodalmi korpusz körül kialakuló diskurzusok elemzését a következő kérdések foglalkoztatják: milyen szubjektivitáskonstrukciók strukturálják a vizsgálandó szövegeket? Miféle irodalomértelmezés realizálódik bennük? Reflektálnak-e saját pozíciójukra?

Elsőként a cultural studies bizonyos alapvető állításait vázolom fel, amelyekből kiindulva saját irodalomszemléletemre reflektálok, majd Horváth Györgyi kismonográfiájának³ segítségével kontextusba helyezem azt a folyamatot, amely során a gender és cultural studies itthoni applikációi leginkább az antipolitika diskurzusában nyertek teret. A dolgozatban a kritikai diskurzuselemzés módszertanát alkalmazom a recepcióban megjelenő irodalomkonceptiók és szubjektivitásfelfogások vizsgálatához. Az elemzés eredményeit Deleuze és Guattari, valamint Judith Butler filozófiáját segítségül hívva értelmezem, azt a

¹ Judith BUTLER, *Burkolt cenzúra és diszkurzív ágencia*, ford. REICHMANN Angelika = *Performatív fordulatok*, szerk. ANTAL É. – KICSÁK L. – SZÉPLAKY G., Eger, Líceum, 2015, 113.

² Barbara Herrnstein SMITH, *Contingencies of Value. Alternative Perspectives for Critical Theory*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, and London, England, 1988, 30.

„All value is radically contingent, being neither a fixed attribute, an inherent quality, or an objective property of things but, rather, an effect of multiple, continuously changing, and continuously interacting variables or, to put this another way, the product of the dynamics of a system.”

Ahol nem jelzem a fordítót, ott saját fordításomban szerepelnek az idézett részek.

³ HORVÁTH Györgyi, *Utazó elméletek. Angolszász politizáló elméletek kelet-európai kontextusban*, Bp., Balassi, 2014.

kérdést kiemelve, hogy a nemileg indexált szubjektum rögzítése miért lehet kulcsfontosságú a kapitalista rendszerek és a hazai genderdiskurzusok számára.

A dolgozat arra tesz vállalást, hogy a recepcióban dominánsnak⁴ tekinthető diskurzusokat és befogadási mechanizmusokat feltárja. A diskurzuselemzés célja az irodalomértelmezések és a szubjektumkonceptiók megközelítésén keresztül támpontokat nyújtani ahhoz a kérdéshez, hogy a kortárs hazai irodalomkritikában a nemileg jelölt szubjektumok irodalmi ábrázolását milyen főbb értelmezési útvonalakon keresztül vizsgálják.

2. CULTURAL STUDIES

Jelen dolgozat a birminghami iskolából kiinduló cultural studies nevű interdiszciplináris kutatási irányzat hagyományához csatlakozik, amennyiben (1) az ideológia konstitutív értelmezését hívja segítségül, (2) a politikát a tudás lehetőségfeltételeként fogja fel, valamint (3) politika és irodalom kapcsolatát a megszólalás feltételein keresztül ragadja meg. Meglehetősen nehezen írható le azon kutatási érdeklődéseknek a sorozata, amelyek a cultural studies elméleti-módszertani rendszere által nyújtott perspektívákat hasznosítják. John Fiske mutat rá arra, hogy a kultúra szó nem a „magas”, „elit” kultúra vizsgálatát jelenti a kutatási terület megnevezésében, ellenkezőleg: a kultúra „politikai”.⁵ Fiske ezzel kiterjeszti a kultúrafogalom sokszor igen szűkre szabott spektrumát: „a kultúra politikai” megállapításával többek között arra is rávilágít, hogy a Raymond Williams által sajátos életmódnak⁶ nevezett kultúrának kell a kritikai kultúrakutatás tárgyává válnia.

A cultural studies egyik radikális tétele tehát (1) az ideológia-fogalom újrakonceptualizálása: Foucault és Althusser elméleteiből kiindulva, a hétköznapi szóhasználatunktól határozottan eltérően az ideológia nem a mindennapi létezés időben (utólagosan) befolyásoló, arra ráarakódó megvalósulásokat jelöl, vagyis az ideológia „nem ellentéte a józan észnek, hanem éppen konstituálja annak aktuális tartalmát.”⁷ Ennek értelmében (2) a „független” tudomány koncepciója is problematikussá válik, ugyanis a tudomány hitelességét biztosítandó objektív függetlenséget is egyaránt megelőzik az ideológiák, a tudáshoz való hozzáférés lehetőségei és a tudás kommunikálhatósága. „[A]

⁴ A domináns diskurzusok megnevezés alatt azt értem, hogy ezek a megközelítések gyakran visszatérnek a recepcióban, és meghatározzák annak alakulását.

⁵ John FISKE, *British cultural studies and television = What is Cultural Studies? A Reader*, ed. John STOREY, New York, Arnold, 1996, 115.

⁶ Raymond WILLIAMS, *A kultúra elemzése = A kultúra szociológiája*, szerk. WESSELY Anna, ford. PÁSZTOR Péter, Bp., Osiris, Láthatatlan Kollégium, 2003, 33–40.

⁷ HORVÁTH Györgyi, *i.m.*, 36.

politika [...] lehetőségfeltétele a tudásnak, az érvényes kijelentések megtételének – és nem olyasvalami, ami a tudáshoz utólagosan, esetlegesen (és kiiktathatóan) kapcsolódik.”⁸ A cultural studies további kiemelt állítása (3) az esztétikum értelmezésére vonatkozik, amennyiben azt „nem autonóm, felülről jövő, ám ártatlan utolsó szónak, hanem szociális-politikai-etikai tényezők kibogozhatatlan szövevényének”⁹ tekinti. Ebben a megközelítésben az esztétika és egyben az irodalom nem valamiféle politikán kívüli szférában létezik, hanem a politika áthatja a kultúra, így az irodalom szövegeit, „biztosítva számukra a diszkurzív teret, a megszólalás keretfeltételeit.”¹⁰ A cultural studies által javasolt irodalomszemlélet azért hangsúlyos a dolgozat elméleti háttérének szempontjából, mert ez teszi lehetővé többek között a plurális, változó és kulturális folyamatok által előhívott irodalomfelfogások megközelítését.

3. DEPOLITIZÁLÓ DISKURZUSOK

Hazánkban a cultural studies bemutatott elméleti belátásai több okból is problematikusnak bizonyultak. Horváth Györgyi *Utazó elméletek* című könyve részleteiben járja körbe azt a folyamatot, ahogyan a 20. század végén az „angolszász politizáló elméletek”-nek nevezett irányzatok¹¹ sajátos, átértelmezett formában megérkeztek a kelet-európai régióba. A Horváth művét meghatározó elméleti kiindulópont Edward Said utazóelmélet-elmélete. Said rávilágít, hogy a különféle humántudományos elméletek egy másik régióba megérkezve a lokális tudássémáknak megfelelően átíródhatnak¹², és ekként „az eltérő környezetbe »átültetett« (és azzal kölcsönhatásba lépő) elmélet egy olyan új tudás (potenciális) generálójává és hordozójává válik, amely szükségszerűen nem azonos az eredetivel.”¹³ Horváth mellett érvel, hogy a lokális megvalósulási formák sajátosságait leginkább a marxizmus eltérő megközelítései határozták meg:

„Míg a keleti blokkon kívüli országokban Cultural Studiést művelni és támaszkodni a marxizmus örökségére logikus összekapcsolódást jelentett, hiszen az elemzők a kulturális gyakorlatok vizsgálatakor rendre domináns ideológiákat, reprezentációkat, szubjektumkonstrukciókat újratermelő mechanizmusokat és a mögöttük álló hatalmi érdekeket tesznek kritikai reflexió

⁸ Uo., 34.

⁹ LENGYEL Imre Zsolt, *Lehet-e kánon etikai alapon, és ha igen, miért nem?*, Literatura 2010/4, 308.

¹⁰ SÁRI B. László, *A hatyú és a görény. Kritikai vázlatok irodalomra és politikára*, Pozsony, Kalligram, 2006, 18.

¹¹ Horváth név szerint a gender studies, az újhistorizmus, a cultural studies, a posztkolonialista elméletek és az etnikai tudományok területeire használja átfogóan az „angolszász politizáló elméletek” kifejezést.

¹² Edward SAID, *Traveling Theory = The Edward Said Reader*, ed. Moustafa BAYOUMI–Andrew RUBIN, New York, Vintage, 2000, 195–217.

¹³ HORVÁTH Györgyi, *i.m.*, 11.

tárgyává, addig Kelet-Európában a Cultural Studiesnak épp ez a marxista öröksége, baloldali politizáló jellege vált problematikussá (hovatovább az egyik legérzékenyebb ponttá).¹⁴

A marxizmus értelmezése kapcsán érdemes utalni arra a tényre is, hogy nem a rendszerváltás után kezdődött a magyarországi és a birminghami marxizmus eltávolodása: előbbi hatalmi, utóbbi ellenálló ideológia volt, és ettől nem függetlenül itt nem is igen volt recepciója a Gramsci-Althusser-vonalnak, ezért is emeli ki Horváth azt, hogy nálunk marxista szellemben „domináns ideológiákat, reprezentációkat, szubjektumkonstrukciókat” nem nagyon vizsgáltak. Sári B. László a *Helikon Kritikai kultúrakutatás* című számát nyitó tanulmányában körültekintően érzékelteti a „marxizmus terhes örökségét.”¹⁵ Többek között azt a tünetértékű esetet említi, amikor Terry Eagleton irodalomelméletének egyik recenzense, Kalmár György a kötet (irodalom)politikai kérdésfeltevéseit a „vörös farok” kifejezéssel illette.¹⁶ Horváth szerint a marxizmus eltérő értelmezése mellett a vizsgált elméletek depolitizálódásához hozzájárult az is, hogy Magyarországon a 20. század második felében a politika leginkább a mindenkori hatalmon lévők ügyeként lett elbeszélve, s ezzel szemben tételezték az ember személyes létezését, amely kereteken belül magunk mögött lehetett hagyni a politika béklyóit. „Nem véletlen tehát, hogy ezek az elméletek a lokális állapotok között átíródtak, s a kezdeti gyanakvó hozzáállás után az antipolitika¹⁷ diskurzusában nyertek teret, szinte teljesen megfosztva politikai elköteleződésüktől és ideológiakritikai jellegüktől a hazai tudományos szférában.”¹⁸ A depolitizálódás elsősorban tehát abban a jelentésben használatos Horváthnál, ami egy adott gondolatrendszer politikai tartalmának lecsökkenésével vagy teljes kiiktatásával jár. A dolgozatban én is ebben az értelmében használom a fogalmat.

A fentebb elmondottak alapján látható, hogy hazánkban miért olyan problematikus politikailag elkötelezett irodalomtudományról beszélni – ezt a pozíciót sokszor a lukácsi tükrözés-elméletre hivatkozva vetik el, illetve tudományos igényét is gyakran megkérdőjelezzik. Munkámmal ezért célom hozzájárulni ahhoz, hogy ez a reflektált értelmezői perspektíva és annak potenciális előnyei láthatóbbá váljanak. Azt ugyanakkor nem állítom, hogy az általam vizsgált befogadási stratégiák így közelíthetők meg a legjobban, és más elbeszélések legitim

¹⁴ *Uo.*, 49.

¹⁵ SÁRI B. László, *A kultúra demokratizálódása*, *Helikon Irodalomtudományi Szemle* 2005/1–2, 7.

¹⁶ Vö. KALMÁR György, *A politizáló kritika kézikönyve*, *Literatura* 2000/3, 355.

¹⁷ Michael Kennedy az antipolitika e stratégiájának problematikus mivoltát hangsúlyozza, szerinte e diskurzus mögött az az előfeltevés húzódik, hogy az ideológiai rendszerek mindig felismerhetők, ezáltal a civil társadalom keretein belül kijátszhatóak. Vö. Michael KENNEDY, *Envisioning Eastern Europe. Postcommunist Cultural Studies*, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1994, 24–27.

Az antipolitika különféle formációit és stratégiáit nem tárgyalom. A témában lásd: SZILÁGYI-GÁL Mihály, *Apolitizmus. Támpontok az apolitikusság fogalmának megértéséhez*, Bp., Gondolat, 2020.

¹⁸ HORVÁTH Györgyi, *i.m.*, 51.

mivoltát sem kívánom elvitatni. Sári B. Lászlóval egyetértve „a politikai kérdések vizsgálata az irodalommal kapcsolatban elengedhetetlen, de a politikának mint témának totalizálása [...] nem kívánatos”.¹⁹

4. KRITIKAI DISKURZUSELEMZÉS

Az elméleti kiindulópontok áttekintése után a recepció diskurzusainak sajátosságaira térek rá. A cultural studies égisze alatt a jellemző beszédmódok részletes elemzésére vállalkozom. A dolgozat terjedelmi korlátai miatt nincs módom a három irodalmi mű teljes recepciójának áttekintésére, továbbá sok más irodalmi szöveg recepcióját is érdemes lenne elemezni, hogy átfogóbb képet kapjunk a befogadás módozatairól. A dolgozatban azért e három mű recepcióját vizsgálom, mert e szövegek sajátos belső logikája szembetűnően kínálja fel az identitásközpontú olvasatokat, ami a kritikában jól láthatóan visszaköszön. Ebből az állításból logikusan következhetne az a módszertani belátás, miszerint az irodalmi szövegek által felvetett problémák köré lenne érdemes szervezni az irodalomkritikai diskurzus elemzését. Ez a feltételezés ugyanakkor a kanti *ding an sich* műalkotás-megközelítést vonhatná magával, amely egyúttal azt implikálná, hogy a szövegnek, bár megismerhetetlen, de van olyan tartománya, amely ténylegesen az esszenciáját hordozza magában, ez pedig önmagában megkérdőjelezné a diskurzuselemzői iskola alapvető megfigyeléseit. Ernesto Laclau munkáiból kiindulva Tony Bennett az olvasási formáció (*reading formations*) fogalmát hívja segítségül ahhoz, hogy a felvázolt álláspontot revideálja.

„Olvasási formáció alatt olyan diszkurzív és intertextuális meghatározottságok összességét értem, amelyek szervezik és ösztönzik az olvasás gyakorlatát, a szövegeket és az olvasókat sajátos viszonyba kapcsolják egymással, azáltal, hogy az olvasókat sajátos típusú olvasó szubjektumokként, a szövegeket pedig sajátos módon olvasandó tárgyakként konstituálják. Ez azzal az érveléssel jár, hogy a szövegeknek nincs, és nem is lehet önálló létezmódjuk az ilyen olvasási formációktól függetlenül.”²⁰

A dolgozatban vizsgálandó kritikák más-más elméleti belátások és eszköztár segítségével közelítik meg az adott irodalmi szöveget, ezzel egyidőben az adott mű lehetséges irodalomkoncepcióját és saját irodalomfelfogásukat is behívják az értelmezés terébe. Ekként,

¹⁹ SÁRI B. László, *A hattyú és a görény...*, 19.

²⁰ Tony BENNETT, *Texts in History. The Determinations of Readings and Their Texts*, The Journal of the Midwest Modern Language Association, 1985/1, 7.

„By a reading formation, I mean a set of discursive and intertextual determinations that organize and animate the practice of reading, connecting texts and readers in specific relations to one another by constituting readers as reading subjects of particular types and texts as objects-to-be read in particular ways. This entails arguing that texts have, and can have, no existence independently of such reading formations.”

amennyiben lefektetnénk, hogy miféle problémakörök mentén szerveződnek az adott irodalmi művek, egy újabb sajátos irányba terelődne a diskurzus leírása, ami egyúttal a kritikai diskurzus összetett működésmódját is rövidre zárná. Mindebből kifolyólag a dolgozatban abból a módszertani és elméleti belátásból indulok ki, amely szerint „[v]alójában amit mint »maga a szöveg« hoznak létre, az mindig egy arra vonatkozó ajánlat terméke, milyen intertextuális, ideologikus és kulturális vonatkozások érvényesüljenek az olvasási gyakorlatok megszervezésében”²¹, ily módon az olvasásformációk és olvasási gyakorlatok hierarchizáló megközelítését a diskurzusanalízis nem képes, és nem is célja mozgósítani. Az irodalmi szövegek tulajdonságait lehorgonyozva diskurzuselemzést végezni aláássa a diskurzusanalízis módszertanát, az ugyanis nem az igazságot magát kutatja, hanem „inkább arra kíváncsi: ki állítja magáról, hogy az igazság birtokában van, és állítását hogyan próbálja meg nyílt vagy rejtett hatalmi narratívákkal igazolni.”²² E megközelítés továbbá nem is tartja lehetségesnek, hogy egy adott szövegből kiolvasható legyen bármiféle objektív vagy helyes jelentés, valamint arra is rávilágít, hogy a jelentésképződést különféle ideológiai, történeti és hatalmi rendszerek befolyásolják. „Így szemlélve a diskurzus mindig is azt a valóságot mutatja meg, amely a lehetőség tárgyaként van adva a számunkra, és nem azt, amelyik objektív adottságként vesz körül bennünket, amit aztán le is lehetne ellenőrizni.”²³

A kritikai diskurzuselemző iskola a diskurzusokat valóságteremtő gyakorlatokként értelmezi.²⁴ „A jelentésadás a diskurzusok egyik alapvető szervezőelve, amely már akkor tetten érhető, amikor azt vizsgáljuk: miről is folyik a diskurzus. A diskurzus témája, tárgyai ugyanis sohasem eleve adottak, objektívek, mindig az említett jelentésalkotó nyelvi gyakorlatok során jönnek létre.”²⁵ Foucault elemzése a szexualitás körüli diskurzusokról látványos példáját nyújtotta annak, hogy mit is jelent a diskurzus valóságképző potenciálja; a francia szerző ugyanis rámutat arra, hogy a homoszexualitás mint identitásképző és identitásjelölő kategória csupán a 20. századra alakult ki.²⁶ John Law és John Urry a társadalomtudományos diskurzusok tárgyalásakor kiemelik azok hatályba léptető (*enacting*) potenciálját: „[e]z alatt azt értjük, hogy

²¹ Tony BENNETT, i.m., 11. Idézi: LENGYEL Imre Zsolt, *A népi író megalkotása: Fogadtatás, viták, önreprezentáció*, doktori disszertáció, ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, Bp., 2015, 12. Elérhető: <http://doktori.btk.elte.hu/lit/lengyelimrezsolt/diss.pdf>

²² Terell CARVER, *Diskurzuselemzés és a „nyelvi fordulat”*, ford. SZEGEDI Gábor, Politikatudományi Szemle, 2004/4, 146. – idézi Lengyel Imre Zsolt: LENGYEL I. ZS., i.m., 13.

²³ CARVER, i.m., 145.

²⁴ Michel FOUCAULT, *A diskurzus rendje = Uő., A fantasztikus könyvtár*, válogatta és ford. ROMHÁNYI Török Gábor, Bp., Pallas Stúdió - Attraktor Kft., 50–74, 1998.

²⁵ GLÓZER Rita, *A diskurzuselemzés módja és értelme*. Elérhető: http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/index8dbc.html?option=com_tanelem&id_tanelem=841&tip=0 (Utolsó megtekintés: 2022. 12. 02.)

²⁶ Michel FOUCAULT, *A szexualitás története I.*, Bp., Atlantisz, 2020.

hatásuk van; különbséget tesznek; valóságokat hoznak létre; és segíthetnek életre hívni azt, amit egyben fel is fedeznek”.²⁷ Miért érdemes az irodalomkritika esetében is annak „valóságteremtő” potenciálját hangsúlyozni? Az identitások politikájának valószínűleg és teljes joggal nem elsősorban az irodalomkritika képes diszkurzív teret nyújtani. A jelen társadalmi viszonyok között mégis kiemelt szerepe lehet ennek a területnek. Az irodalom ugyanis az egyik azon néhány terület közül, amely keretében az alternatív identitások megszólalhatnak. Az irodalomkritika pedig olyan támpontokat adhatna az alternatív identitások megközelítéséhez, amelyek bizonyos hazai esszencializáló genderdiskurzusokhoz képest alternatív beszédmódoknak biztosíthatnának teret. Ebből a szempontból meglehetősen hangsúlyos szerepe van annak, hogy a különböző recenziók és kritikák milyen fénytörésben láttatják az elemzett szövegekből kibontakozó szubjektivitásokat. A Law–Urry szerzőpáros megfogalmazásában: „Ha a módszerek segítenek létrehozni az általuk leírt valóságokat, akkor szembesülnünk kell a kérdéssel: mely valóságokat próbáljuk megvalósítani?”²⁸

4.1. A VS RECEPCIÓJA

Rakovszky Zsuzsa VS²⁹ című regényének recepciója meglehetősen gazdag és sokrétű. A legtöbb kritikában és recenzióban a bonyolult, extrémnek érzékelt nemi identitás prosopopeia szerű megszólaltatása és a narratív technika e hangadással történő összefonódása merül fel hangsúlyos kérdésként a romantikus hős problematizálása mellett. A szöveg főszereplőjére a VS megnevezéssel, a valóságos alakra pedig Vay Sándor/Sarolta névvel hivatkozom.

Török Zsuzsa recenziója a szövegnek azt az aspektusát emeli ki, amely a férfi álnéven író nők helyzetére reflektál. Török szerint

„mivel a korabeli olvasók legtöbbje számára fel sem merült kérdésként, hogy a szöveget létrehozó személy neme különbözik a szerző nemétől, a jelenség egyszerű bizonyítéka annak, hogy a szöveg neme tanulható, elsajátítható fikció és ez a korabeli nőírói érvényesülési stratégiáknak általánosan alkalmazott módszere.”³⁰

²⁷ John LAW–John URRY, *Enacting the Social*, Economy and Society 33/3, 394.

„By this we mean that they have effects; they make differences; they enact realities; and they can help to bring into being what they also discover.”

²⁸ Uo., 397.

„If methods help to make the realities they describe, then we are faced with the question: which realities might we try to enact?”

²⁹ RAKOVSZKY Zsuzsa, *Vs*, Bp., Magvető, 2011.

³⁰ TÖRÖK Zsuzsa, *Sándor vagyok, nem Sarolta* – Rakovszky Zsuzsa VS című regényéről, Irodalmi Jelen, 2011. június 12.

<https://www.irodalmijelen.hu/05242013-1450/sandor-vagyok-nem-sarolta-rakovszky-zsuzsa-vs-cimu-regenyerol> (Utolsó megtekintés: 2022. 09. 22.)

A recenzens felhívja a figyelmet a nők akkori szakmai érvényesülésének igencsak problematikus és nehéz útjára. Azzal viszont, hogy Vay Sándor/Sarolta és a szövegben ábrázolt VS nemi identitását és szövegbeli megszólaltatásának problémáját kevésbé „izgalmasnak” tekinti, háttérbe szorítja ezt a nézőpontot, depolitizálva a VS identitása körül felmerülő kérdéseket, főleg a kor viszonyainak tekintetében, amelyről egyébként röviden értekeznek. Említi a gender studies által „meghonosított” társadalmi nem fogalmát, de érdeklődéséből adódóan nem elemzi a szövegvilágon belüli és/vagy a létezett Vay egzisztenciájának politikai, társadalmi fenyegetettségét. Rakovszky műve szerint „az írói/írónői státus különbségeinek is izgalmas példája”, amely problémakör a recenzió argumentációja szerint megkövetelné a történeti-politikai reflexiót, ez viszont nem lesz tárgya Török szövegének. Ez, a recenzióban felépített narratíva VS és Vay Sarolta/Sándor nemi identitásának összetett világából a kérdéskör egy fontos rétegét emeli ki. Említettem, hogy a társadalmi nem fogalmát röviden körüljárja, a recenzióból mégsem derül ki, miért tartja ezt fontosnak – vagy éppen e fogalom és egyáltalán a gender studies mint elméleti keret miben segítik a gondolatmenetét. Török depolitizáló aktusa a Horváth Györgyi által elemzett Kovács Eszter-tanulmány³¹ megoldásaira emlékeztet. Kovács három fiktív magyar női szerző (Psyché, Csokonai Lili, Sárbogárdi Jolán) szövegeit vizsgálja abból a szempontból, hogy a szerzőség és nőiség aspektusai milyen módozatokon fonódhatnak össze. Horváth rávilágít, hogy a szerző „épp azoknak a kérdéseknek a tárgyalása előtt áll meg, amelyek feminista szempontúvá avathatnák a tanulmányát – helyette egyszerűen újratermeli a nemi szerepekről fennálló főbb gondolkodási sémákat, azaz *depolitizálódik*. Kovács ugyanis a fiktív női szerzők nemét műfaji kérdésekké oldja fel.”³² Meglátásom szerint hasonló történik Török Zsuzsa recenziójában, kérdésfelvetését ugyanis a gender studies és a feminista kritika szempontjai szerint körvonalazza, a szerzőség és a nem összefüggéseit ugyanakkor egyszerűen tanulható fikciós módszernek tekinti: „Rakovszky Zsuzsa könyve ezért az írói/írónői státus különbségeinek is izgalmas példája a 19. századtól napjainkig. Hiszen a másik nem bőrébe bújásnak fordított, 20. századi és kortárs példái is jól ismertek Weöres Sándortól Esterházy Péterén át egészen Parti Nagy Lajosig.” Török depolitizálja az elméleti feminista apparátust, amelyet igyekszik mozgósítani, hasonlóan a Horváth Györgyi által bemutatott tanulmány megoldásaihoz, hiszen figyelmen kívül hagyja VS meglehetősen korlátozott szerzői lehetőségeit, amikor azt vizsgálja, mit állít a regény a szerzőség kérdéséről. A recenzens kiemeli, hogy „[a] történetmondás során tehát egyáltalán nem véletlen, hogy Vay Sándor vagy pedig Vay Sarolta beszél az önéletírásban. Amennyiben Vay Sarolta beszél, a történet narrátora

³¹ KOVÁCS Eszter, *Miért nő? Fiktív női szerzők a mai magyar irodalomban*, Sárkányfü 4/3, 25-33.

³² HORVÁTH Györgyi, *i.m.*, 111.

biológiailag azonos a vizsgálati fogságban lévő személlyel, amennyiben Vay Sándor beszél, az azonosság nem áll fenn, a diszkrepancia pedig értelmezendő.” Török kérdésfelvetése szempontjából ez korántsem tűnik ilyen egyszerűen elintézhetőnek, hiszen retorikája szerint a vállalt cél a szerzőség és a nem kapcsolatáról felmutatni valamit Rakovszky regényén keresztül. Török tehát megállapítja, hogy a szerző neve „tanulható fikció”, s hogy ezt a konklúziót retorikai szempontból jól alá tudja támasztani, VS nemi identitását egyszerűen az írói érvényesülés céljának szolgálatába állított szerepként értelmezi – férfiként prezentálja magát, hogy lehessenek írói ambíciói és lehetőségei. „Más kérdés ugyan, hogy VS nemcsak írói identitása vonatkozásában tekint férfiként önmagára, ez a tény viszont mitsem változtat a férfinéven publikálás korabeli jelenségén” – olvasható a recenzió végén. Török ezzel a megjegyzésével ráirányítja a figyelmet saját írásának vakfoltjára, amelyet fő állításának megerősítéséhez igyekszik cáfolni; tehát egy olyan retorikai stratégiát mozgósít, amelyben az állítása alapvető cáfolatát még fel is kínálja az idézett megjegyzésében. A recenzens igyekszik elfedni a saját maga által felvetett problémákat akkor, amikor a férfi álnéven történő publikálás és a „transzszexuális”-nak nevezett identitás kapcsolódását vizsgálja, rávilágítva, hogy az „mit sem változtat” a vizsgált női publikálási stratégiákon.

Bazsányi Sándor kritikája azon állítás köré szerveződik, amely szerint Rakovszky ismét a vívódó lélek rideg valósággal szembeni stratégiáját írja meg. A szöveg a következő felütéssel indul: „Egy nőnek, aki regényt ír, a legeslegelső dolga: nem-nővé válni. Szerzővé lenni. Olyan – mondhatni – nem-telen irodalmi helyfoglalóvá, akinek a szövegtérben elsősorban nem is annyira titokzatos személyisége, mint inkább tárgyyszerű dolga van: megteremteni az elbeszélőt.”³³ Vagyis a női szerzőnek szükséges a „titokzatos” személyiségét lenémítani, hogy autentikusan tudja megszólaltatni az ábrázolni kívánt karaktert. Amint Török Zsuzsa, úgy Bazsányi kritikájában is felmerül a hitelesség kérdése. Attól lesz hiteles a transzneműnek értelmezett karakter (vagy bármilyen karakter) ábrázolása, ha Rakovszky „nemteleníti” magát? Bazsányi szubjektumképe karteziánus megközelítésmódról tanúskodik: „Neme szerinti és lelke szerinti énjeit ugyan érzületileg (és ha kell, technikailag) összebékíti – csakhogy ez nem elég a végső sikerhez.” Bazsányi tehát a szerzőtől elvárja magának „nemtelenítését”, a regény értelmezésekor pedig a nemet a szubjektivitás részkategóriájaként határozza meg. Emellett a kritika a feminin-maszkulin oppozíció propagálta világos jellemzőket újra kitermeli: „A feminin érzékenységű V. S. minden lehetséges helyzetben könnyezik, továbbá elsápad vagy

³³ BAZSÁNYI Sándor, *Egy új Rakovszky-regény*, Litera 2011. június 1.
https://litera.hu/magazin/kritika/egy_uj_rakovszky_regeny.html (Utolsó megtekintés: 2022. 09. 21.)

elpirul.” A regényben ábrázolt főszereplőhöz hasonlóan a femininitás és maszkulinitás társadalmilag kontrollált és elfogadott nézeteiből indul ki. Hasonlóan Török Zsuzsa recenziójához, aki VS életének mozzanatait szintén igyekszik a két hagyományos kategória valamelyikében elhelyezni. A kritika szerzője VS „saját fikciójának” tekinti a karakter nemi identitását felfedező és megérteni kívánó útjait – szerinte az olvasó korántsem biztos, hogy „elhiszi” ezt a fikciót. A kritikus reflektál arra, hogy a regény narrátorai sokszor parodisztikus hangot ütnek meg, ezzel mintegy megkérdőjelezve VS túlon túl érzelgő magatartását. Bazsányi kritikájából végső soron nem tudjuk meg, hogy miért alapvetés a „könnyezést” és az „elpirulást” feminin jellemzőknek tekinteni; emellett a szövegből az sem derül ki, hogy miért tartja fontosnak a szerző nemének ismeretlenné tételét. A gondolatmenet explicit állításai és retorikája egyfajta stabil szubjektumképet akarnak számonkérni a főszereplőn és az (implicit?) szerzőn is. Ez a szerző „nemtelenítésében” és a főszereplő identitásának rögzítésében kellene, hogy testet öltjön. A kritikus irodalomképéhez e szöveg alapján a *női* szerző jelöletlenségének igénye alapvetően kötődik.

„A VSben elsősorban az irónia biztosítja az alaptételnek megfelelő értékrendet. [...] [Az irónia] itt mégis konzervatív álláspontot rögzít. Romantikus, szenvelgő, érzelmeket affektáló, egyébiránt léha és életképtelen főhősünket leplezi le lépten-nyomon az implicit szerző iróniája.” – állítja Szolláth Dávid.³⁴ Az implicit szerző terminusával jelzett szólamok összjátéka tehát iróniával és rendre megkérdőjelező attitűddel fordul saját hőse felé. Szolláth amellet érvel, hogy a romantikus hős „gáncsolására” elhasználni VS alakját merőben problematikus; mintha az implicit szerzőt nem is érdekelnék azok a bonyolult folyamatok, amelyek a főszereplő mindennapjait behálózzák. VS a valóságos Vay Sándor/Sarolta mintája szerint (nemi) identitásának megismerése és legitimálása érdekében, úgy tűnhet, teljesen belehelyezkedik a kor férfiakra kiszabott viselkedésmintáiba.³⁵ Szolláth szerint Rakovszky regénye visszatükrözi ezt a perspektívát, ti. azt, hogy Vay nemváltása nem vált szubverzív erővé, és a korának társadalma által hangoztatott nemi szerepeket teljes mértékben megismételte. A regény ezt a fájdalmas, lemondásokkal és számos nehézséggel járó folyamatot tulajdonképpen kigúnyolja, a Szolláth által elemzett irónia e megközelítés instrumentumaként működik. Ezért a kritikus szerint a szövegvilágban megszólaló VS egy végtelenül unalmas, sőt nevetséges karakterré válik már az első oldalakon.³⁶ A kritikus kiemeli, hogy másféle, megértőbb attitűdöt tanúsító

³⁴ SZOLLÁTH Dávid, *A romantikus hős származása bukása. Rakovszky Zsuzsa: VS*, Jelenkor 55/11, 1140.

³⁵ BORGOS Anna hiánypótló tanulmánya részletesen vizsgálja Vay Sándor/Sarolta életútját. Vö. BORGOS Anna, *Vay Sándor/Sarolta: egy konvencionális nemiszerep-áthágó a múlt századfordulón*, Holmi, 2007 február, 194.

³⁶ A romantikus hős problémája a regénynek szentelt ÉS-kvartettben is hangsúlyos szerepet kap. A beszélgetőpartnerek, Károlyi Csaba, Margócsy István, Radnóti Sándor és Takáts József emellett a választott

szólamokból „megtudhatnánk valami fontosat [VS] korának erkölceiről és szexuális normarendszeréről.”³⁷ Szolláth zárását e ponton érdemesnek tartom hosszabban idézni:

Mérhetetlenül intoleráns társadalomban élünk, amelyben a szabványon kívüli szexuális magatartások és életformák érezhető politikai és egyházi támogatással válnak megbélyegzetté. Ebben a közegben jelenik meg ez az ízig-vérig konzervatív regény, amelyik ezt a különös és izgalmas határsértőt naivnak, csaló és öncsaló impostornak, szerencsétlen és szánalmas figurának állítja be a maga paródiájában. Teljességgel varázstalanítja romantikus-szeccessziós vágyait, nosztalgiáit, illúzióit. Nem értem, miért kellett *elhasználni* épp a Vay-figurát a romantika gáncsolására.³⁸

A szerző által felépített elhasználás-retorika bizonyos értelemben depolitizáló megközelítésnek tekinthető, amennyiben a regény politikáját szerinte nem érdemes komolyan venni, vagy akár szándékosnak tekinteni – ekként ugyanis a kritikus kikerülheti az egyenes konfrontálódást. Amíg Szolláth rávilágít arra, hogy a szöveg elbeszélői nézőpontjai és narratív stratégiája nem hagyják, vagy talán egyáltalán nem is érdekelték a korabeli társadalmi viszonyok ábrázolásában, valamint VS karakterének perspektíváján és az orvosén kívül nem is mutatnak meg mást, addig a kritika egyik kiemelt állítása – problematikus lehet a „konzervatív”-nak nevezett regény megjelenése a 2010-es évek Magyarországon – nem kerül kidolgozásra. A probléma oka a kritikus szerint leginkább a gúnyolódó, ironizáló beszédmód, amely nevetségessé teszi VS egzisztenciáját. Az irodalom és a történeti-társadalmi kontextus hangsúlyosan összefonódó jelenségek a Szolláth-kritikában, és bár nagyobb tér is jutott a szerzőnek (hiszen a szöveg egy előadás megírt változataként jelent meg), a fő állítás felvetette kérdéskör kibontása elmarad, amennyiben az utalásokon túl nincs arra vonatkozó reflexió, miért vethet fel problémákat ezen mű megjelenése az akkori Magyarországon.

4.2. KISS TIBOR NOÉ: *INKOGNITÓ*

Kiss Tibor Noé *Inkognitó*³⁹ című műve egy évvel a VS megjelenése előtt, 2010-ben került a könyvespolcokra. A szöveg akkor viszonylag jelentős kritikai visszhangot váltott ki, számos hosszabb-rövidebb írás gazdagította a recepciót. Az egyik leghosszabb és legrészletesebb

narratív technika megkérdőjelezhető mivoltát említik, Szolláth Dávidhoz hasonlóan. „Ha föltételezzük, és a regény alapján ezt föltételezhetjük, hogy itt egy éles elméjű figura viszi végig az életet, nagyon különleges szerepváltogatásban, hogyhogya nincs reflexiója arra nézvést, hogyan néznek rá a többiek?” – hangzik el Margócsytól.

Lásd: *ÉS-kvartett* - Rakovszky Zsuzsa VS című regényéről, *Élet és Irodalom* 55/22, 7–8.

<https://www.es.hu/cikk/2011-06-05/es-kvartett-rakovszky-zsuzsa-vs-cimu-regenyrol.html>

³⁷ Szolláth Dávid, i.m., 1142.

³⁸ Uo., 1147.

³⁹ Kiss Tibor Noé, *Inkognitó*, Bp., Magvető, 2018.

kritika Kálmán C. György tollából érkezett a Jelenkor hasábjain.⁴⁰ A szöveg azokat az olvasói előfeltevéseket mutatja be, amelyek meghatározzák az *Inkognitó* olvashatóságát. Először is a regény befogadójaként azzal kell szembesülnünk, hogy itt egy látszólag „botrányos magatartású” szubjektum szólal meg, aki férfi létére női ruhákat aggat magára. A másik problematikus szempont a szerzői, a narrátori és a valóságban hús-vér emberként létező perszónák nevének azonossága. A vájt fülű olvasó Kálmán C. szerint nehezen hiszi el ezek tényleges azonosságát. A kritikában e két problémakörből indul ki, és miután megállapítja, hogy e könyv esetében (is) szükséges felfüggeszteni az olvasás konvencióit, rátér a szöveg központi vonulatának elemzésére: hogyan közelíthető meg az *Inkognitó*-ban megszólaló szubjektum? Kálmán C. érvelése szerint

„főleg az okozza a gondot, hogy az önazonosság (és a külvilág számára megmutatott-megmutatható zavarba ejtő külsőségek), ami a szöveg (és a főszereplő) központi kérdése, aligha történetesíthető: nincsenek indítékok, magyarázatok, okszerű kapcsolatok, nincs meg a »fordulat« helye és ideje sem, és nincs végkifejlet. A szöveg minduntalan megpróbálja megtalálni mindezeket – a motívumokat és a kitüntetett pillanatokat –, és újra meg újra kudarcot vall.”⁴¹

A kritika szerzője a szubjektivitás koherens, egységes értelmezése alapján vizsgálja Kiss Tibor Noé művét. Milyen értelmezéshez vezet el ez a kiindulópont a kritikust? Kálmán C. először valahol igyekszik lokalizálni a koherens önazonosság *törését*, majd a szöveg végén kiderül, hogy a feltételezett önazonosság nem ennyire egyszerű és homogén, azt különféle tényezők folyton megkérdőjelezi. Érdemes figyelemmel kísérni ezt az argumentációt:

„Vagy ott a nemi szerep alakulása és kialakulása: Tibor-Noémi neveltetésében nagyon is sok minden ellentmond annak, hogy bármiféle lányszerephez vonzódjon: olyan sportot űz, amely emblematikus módon férfias, amiért kultúránkban minden fiúgyermek rajong, s amelyet valamennyiüknek ki is kell próbálniuk – a focit. [...] Szó sincs tehát semmiféle feminin behatásról, gyöngyfüzésről, babázásról, balettről – itt sem kereshetjük a magyarázatot. Csupa próbálkozás (az elbeszélőé meg az olvasóé), s mind zsákutcába vezet.”⁴²

Vagyis az ki van zárva, hogy az *Inkognitó* narrátora azért öltözködik a „megszokottól eltérő” módon, mert „feminin behatások” érték volna – ezek alapján a nemi identitás kialakulása lokalizálható lenne olyan gyermekkori folyamatokban, amelyek férfiasnak vagy nőiesnek tekinthetők. Miközben Kálmán C. keresi a válaszokat ezekre a kérdésekre, hamar megállapítja,

⁴⁰ KÁLMÁN C. György, *Aki vagyunk*. Kiss Tibor Noé: *Inkognitó*, Jelenkor, 53/10, 1139–1145.

⁴¹ KÁLMÁN C. György, *i.m.*, 1142.

⁴² *Uo.*, 1143.

hogy sem a regény elbeszélője sem ő nem tud kidolgozott, pontos válaszokkal előállni, és rávilágít, hogy tulajdonképpen Kiss Tibor Noé írása a válaszok lehetetlenségének, reménytelenségének kikiáltása egy esszéisztikus narratívában. A kritika nagyobb részét mégis a válaszok kutatása teszi ki. Eljutunk az olvasói elvárások ártékelésétől (botrányos hang el-és befogadása, a szerzőség és önéletrajz-jelleg megkérdőjelezése) az érdeklődő válaszkérésig. „Mindez pedig már régen nem csak Tibor vagy Noémi gondja. Hogy mennyiben vagyunk – és lehetünk – azok, akiknek gondoljuk vagy szeretnénk magunkat, és hogy mennyiben múlik azon, ahogyan mások látnak minket: ez bármelyikünk mindennapi kérdése lehet. És ha belenézünk ennek a regénynek a tükrebe, bizonyára fel is tesszük magunknak. Nem kényelmes.”⁴³ – olvasható a szöveg zárlatában. Kálmán C. amellett, hogy kiemeli az *Inkognitó* szociográfiai teljesítményét, megállapítja, hogy a regény nem talál válaszokat – és hát, *lássuk be*, nekünk is nehéz válaszokat találni identitásunk és vágyott önazonosságunk megközelítése során. A kritika irodalomkonceptiója egyfajta hierarchiát állít fel, amely alapján elkülöníthető lehetne az érdekes, alátámasztott és fontos téma és az úgynevezett „mondvacsínált” tematika, legalábbis egy jó irodalmi szöveget bizonyára az előbbi kategóriába eső kérdések szerveznek. „A kérdések látszólagos mondvacsínáltságát, bizonytalan súlyát az egyenlíti ki, hogy (és ahogyan) a szöveg meg van csinálva.”⁴⁴ A mondvacsínált kérdések a „tényleg nem adott a nem? Változtat-e valamit a nemiségen, ha valaki másként öltözik? Lehetséges volna, hogy ez igazi, fájdalmas probléma legyen?”⁴⁵ – többek között. A kritikus mégis „nagyszerű” regénynek tartja az *Inkognitót*, amelyet a szöveg argumentációja szerint végső soron az ment meg, komolytalan témája ellenére az emeli a jó irodalom tartományába, hogy a vázolt kérdések képesek az elbeszélő sajátos helyzetén túl általánosabb jelenségekre irányítani a figyelmet. Az *Inkognitó* témája ellenére a narratív megoldásokon túl az általánosabb felé való nyitás potenciálja miatt tehet szert a „nagyszerű” minősítésre.

4.2.1. COMING OUT VAGY „SZÉPIRODALOM”?

Neichl Nóra *Terra incognita*⁴⁶ című kritikája először azt tárgyalja, hogy kiknek (kikhez) szól ez a regény, kiknek érdemes olvasni: „Egy ilyen témájú kötet kapcsán jogosan merülhet fel a »belterjesség« vádja is. Leslie Feinberg *Kőkemény* (Stone Butch Blues) című regényét például pusztán politikai tettként értelmezték és értékelték, irodalmi műként már kevesebb megbecsülésben részesült. Megjelenése egy szubkultúra (az LMBT közösség) belügyévé vált,

⁴³ Uo., 1145.

⁴⁴ Uo., 1140.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ NEICHL Nóra, *Terra incognita*, Kalligram, 20/2, 97–100.

így kevésbé számíthatott a szélesebb olvasóközönség érdeklődésére.”⁴⁷ Neichl ehhez hozzáteszi, hogy igenis fontos társadalmi-politikai „hozádékai” is lehetnének egy „ilyen” műnek: képes lenne például árnyalni azt a képet, ahogyan a közösség reprezentálódik a társadalom beszédmódjaiban. Majd rátér a tömegkulturális termelés sajátosságaira, és szembeállítja az *Inkognitót* a tömegtermelés előállította szövegekkel, amelyek népszerűsége csupán „tiszavirág-életű”, hiszen az olvasó aktuális igényeit, kíváncsiságát elégítik ki, aztán a feledés homályába merülnek. Kiss Tibor Noé regénye nem része ennek a tömegtermelésnek, éppen azért, mert elkerüli a kritikus szerint egyébiránt várható *polgárpukkasztó* elbeszélésmódot. Az *Inkognitó* azért jó szöveg és azért nem csupán coming out, mert „esztétikailag értékelhetően, igényes, érzékeny és kiforrt stílusban fogalmaz meg egy igen kényes témát.”⁴⁸ Ezzel elérkezünk az *Inkognitó* recepciójának központi kérdéséhez: coming out-e ez a szöveg, ha igen, akkor az hol helyezhető el az irodalom területén belül. Neichl szerint a coming outhoz alapvetően a provokáció képzeje társul, Kiss Tibor Noé művének viszont nem tulajdonít provokatív szándékot. A „belterjesség vádja” az *Inkognitóra* ezek szerint nem vonatkozik. A jó, esztétikai szempontból értékelhető irodalomnak mindenkire kell szólnia; Kiss regénye azért kerülhet ebbe a kategóriába, mert nem polgárpukkasztó, visszafogott és letisztult a nyelvezete – állítja Neichl.

A coming out kapcsán felmerülő problémák még explicitebb körvonalazására kerül sor Keresztesi József recenziójában. Keresztesi szerint „az *Inkognitó* minden szempontból izgalmas és erős bemutatkozó kötet, s ott helyezi el magát, ahová eredeti szándékai szerint tartozni igyekszik: nem a coming out-irodalom bulvárműnyében, hanem a kortárs magyar prózairodalom figyelemre méltó alkotásai között.”⁴⁹ A szerző tehát világosan elválaszt két minősítő műfaji kategóriát: a coming out irodalom bulvár, az *Inkognitó* viszont – „[p]edig a témája akár ezt is lehetővé tenné”⁵⁰ – a kortárs magyar irodalom berkein belül foglal helyet. Ezek szerint, *elvárásainkkal ellentétben*, a coming out irodalom lehet „szépirodalom” is. Kovács Bálint recenziója részben hasonló következtetésre jut: „Kiss Tibor Noé úgy írta meg első regényét, a nálunk nemigen létező »coming out irodalom« fontos és már csak ezért is kiemelt figyelmet érdemlő darabját, hogy egy nagyon is konkrét, kibeszéletlen és érdekes témáról mond el többet, mint itthon eddig alighanem bárki – s közben univerzális marad.”⁵¹

⁴⁷ NEICHL Nóra, *i.m.*, 97.

⁴⁸ *Uo.*

⁴⁹ KERESZTESI József, *A fikció sminkje. Kiss Tibor Noé: Inkognitó*, Revizor, 2010. 08. 17.
<https://revizoronline.com/hu/cikk/2526/kiss-tibor-noe-inkognito> (Utolsó megtekintés: 2022. 10. 10.)

⁵⁰ *Uo.*

⁵¹ KOVÁCS Bálint, „A nő az ösztöneimben” – Kiss Tibor Noé: *Inkognitó*, Magyar Narancs, 2010. augusztus 5.

Kovács tehát, Keresztesivel ellentétben, a coming out irodalom területén helyezi el az *Inkognitót*. Abban viszont már kevés különbség van utóbbi kettő és egyébként mindhárom hivatkozott recenzió vagy kritika között, hogy mindegyik hangsúlyozza az univerzalitás szerepét. Egy regényről, amelyben egy nemi identitását kereső (transznemű?) szubjektum szólal meg, hangsúlyozandó, hogy mégis univerzális marad, mégis mindenkihez szól – többek között ez emelheti ki a coming out irodalom bulvármezőnyéből. A három szövegben ebből a szempontból (egyébként ez nagyrészt a 2010-es évek eleji recepció nagyrészeről is elmondható) hasonló elképzelés fedezhető fel, amely szerint az egyáltalán nem magától értetődő, hogy egy ilyen témájú szöveg univerzális lehet. Miért és hova helyezzük tehát a coming out irodalmat? Értékesebb az úgynevezett univerzális igényű irodalom?

Visszatérve Neichl Nóra írására, érdemes megvizsgálni, hogy milyen szubjektumfelfogás strukturálja a szerző értelmezését. A szerző megállapítja például, hogy a regény első lapjai alapján még az elbeszélő nemét sem tudjuk meghatározni. Később pedig arra a következtetésre jut, hogy „[a] határhelyzetek, határátlépések izgatják: hol végződik a *férfias*, hol kezdődik a *nőies*, hol jelölhető ki, hol húzható meg a *fény és a sötétség* közti vonal? Pozíciója itt, az oppozíciók mezsgyéjén, határán jelölhető ki.”⁵² Korábban pedig a következőt állapítja meg: „Egyszerre visel magán nőies és férfias jegyeket: szombatonként rendszeresen és igen nagy alapossággal takarít, közben focimeccset néz, de a mérközést át is éli, időnként ösztönösen mintha a labdába fejelne.”⁵³ És rávilágít arra is, hogy „a transzneműség épp a biológiai férfi-nő oppozíciót számolja fel”.⁵⁴ Nem világos a szöveg érvelése alapján, hogy miként kapcsolódik össze az elbeszélő nemi identitásának szubverzív potenciálja, amelyben keverednek a hagyományosan nőinek és férfiak tekintett jellemzők, azzal, hogy a transzneműség a biológiai nemet is felszámolja. Neichl szövegében a szexuális orientáció és a nemi identitás fogalmai⁵⁵ összemosódnak: „Azonban e körülmények sem magyarázhatják Tíbor Noémi-identitását, hiszen személyisége női oldalával nem képes teljes mértékben azonosulni, nem képes intim kapcsolatot létesíteni férfival, tehát szexuális vágyai maszkulin természetűek,

<https://magyarnarancs.hu/zene2/konyv - a no az osztoneimben - kiss tibor noe inkognito-74312> (Utolsó megtekintés: 2022. 10. 10.)

⁵² NEICHL Nóra, i.m., 99.

⁵³ Uo., 98.

⁵⁴ Uo., 99.

⁵⁵ A *nemi identitás (gender)* „az a nem, amivel az egyén azonosítja magát”. A *szexuális orientáció* „arra utal, hogy az egyén (romantikusan és/vagy szexuálisan) mely nem(ek) tagjaihoz vonzódik, kikkel létesít szexuális kapcsolatot.” Lásd ANTONI Rita, *LGBTQI és Queer Studies – az identitás problémái = Bevezetés a gendertanulmányokba*, szerk. BOLEMANT Lilla, SZAPU Marianna, Pozsony – Nyitra, Phoenix Polgári Társulás, 2015, 140 és 143.

saját nőisége, nőiessége ellenére is nőkre vágyik.”⁵⁶ Neichl nem tisztázza a használt fogalmait, többek között ezért is hatnak váratlanul bizonyos gondolatai nőiességről és férfiasságról, illetve a szexuális orientációról. Összeségében úgy tűnhet, hogy igyekszik egyfajta, a nemi identitás komplexitását megőrző identitásképet működésbe hozni, amelyen keresztül az *Inkognitó*ban megszólaló hangot akarja megközelíteni, miközben saját diskurzusát ássa alá azzal, hogy a szubjektivitást leginkább esszencialista módon közelíti meg. A saidi utazóelmélet-elmélet alapján a kritika diskurzusa egyfajta interferencia-jelenségként ragadható meg. Neichl határozottan hajlik arra, hogy a gender studies politikai elkötelezettségéből kiindulva az *Inkognitó* elbeszélőjének identitását társadalmi-politikai tényezők összhangjában vizsgálja, és arra is implicite reflektálni akar, hogy ezen irodalmi szöveg megjelenése a 2010-es évek Magyarországon milyen kontextusokat képes működésbe hozni. Mindeközben határozott funkciót tulajdonít a „jó” irodalomnak, szerinte ugyanis az nyelvezetében letisztult és nem polgárpukkasztó.

4.3. A SZAKÁLLAS NEPTUN ÉS A SZEMÉLYES ÉRDEKELTSÉG

Nádasdy Ádám novelláskötetének⁵⁷ recepciójában ismét előkerülnek azok a kérdések, amelyek az *Inkognitó* befogadását is meghatározták. A Neichl Nóra által belterjességnek nevezett jelenség a Nádasdy-műről szóló diskurzusban azonban még hangsúlyosabb szerepet kap. A belterjesség problémája mentén szerveződik Stermeczky Zsolt Gábor *Meleg- és intimitásirodalom*, már címében is beszédes recenziója. Mielőtt rátérnék a Stermeczky-szöveg elemzésére, érdemes felvázolni azt a kontextust, amelyet a novelláskötet épít fel maga köré. A fülszöveg szerint „Nádasdy Ádám novelláiból megtudhatjuk, milyenek a meleg: éppen olyanok, mint bárki más”. Vagyis a kötet egy reprezentatív és társadalmi célzatú, sőt akár edukációs indíttatású műként is olvasható. Emellett a mű paratextusában Nádasdy, a szerző maga predesztinálja (saját aláírásával ellátva), hogyan *olvasandó* ez a novelláskötet: „Hőseim mind meleg férfiak, szépek és csúnyák, boldogok és boldogtalanok: átlagosak, mint általában az emberek. A novellák nem rólam szólnak, de többnyire az én fiatalabb koromban, a ’60-as, ’70-es, ’80-as években játszódnak.”⁵⁸

⁵⁶ NEICHL Nóra, i.m., 99.

⁵⁷ NÁDASDY Ádám, *A szakállas Neptun*, Bp., Magvető, 2020.

⁵⁸ Dolgozatomban nem teszem fel azt a kérdést, hogy Nádasdy vajon miért tartotta érdemesnek határozottan kijelentni, hogy a kötetben ábrázolt karakterek melegek. A jelenség értelmezéséhez érdemes lehet az *Emlékiratok könyvének* recepcióját feleleveníteni, amelyben annak kimondása, hogy Nádas művének meghatározó témája lehet a homoszexualitás, meglehetősen nehézkes folyamatnak bizonyult a magyar irodalomtudomány és kritika számára. Vö.: TAKÁCS Dóra Ildikó, *Homoszexualitás és etikum Nádas Péternél. A politikai/etikai diskurzusok hatása az Emlékiratok könyvének recepciójára = Esztétika, etika, politika*, szerk. GYÖNGYÖSI Megyer, INZSÖL Kata, Bp., Eötvös Collegium, Magyar Műhely, 2013, 187–193.

E ponton érdemes Stermeczky bevezetését hosszabban idézni:

„Jól értem-e, hogy én akkor most valamiféle felvállalt melegirodalmat fogok olvasni? És ha melegirodalmat olvasok, akkor ebből következik-e az, hogy heteroszexuálisként valami olyasmit próbálok majd értelmezni, amihez szorosabb értelemben véve nincs közöm? Vagyis mennyire szól a melegirodalom a meleg szubkultúráról, és mennyire általánosabb – szerelmi, közérzeti – igényekről? Amennyiben ugyanis a szubkultúra kapja a nagyobb hangsúlyt, abban az esetben nagyon hasznos lenne tudnom, hogy - az eddig főleg költőként és műfordítóként ismert, mellesleg homoszexualitását nyíltan felvállaló - Nádasdy Ádám első prózakötetét a melegirodalom részének kell-e tekintenem.”⁵⁹

Amit Kiss Tibor Noé debütáló regényének recepciója leginkább csak óvatosan jelzett, azt itt Stermeczky nyíltan kimondja: heteroszexuálisként mi köze van az embernek a melegekhez; miért kéne elolvasnia egy *ilyen* könyvet? Mint korábban, úgy a műfaji kategorizálás itt is elkerülhetetlennek tűnik, ezért merül fel a melegirodalom mint műfaji-tematikai indexáló terminus. Stermeczky az idézett részt követően reflektál arra, hogy alig van homoszexualitással kapcsolatos olvasói tapasztalata, amely szerinte nagyrészt a társadalmi pozíciójából következik (a gimnáziumban egyébként hallott a Tonio Kröger *ilyen* értelmezési lehetőségéről). Folytatva gondolatmenetét: „Tekintve a témát érintő tanácsalanságomat, a következőkben leginkább arról lesz szó, hogy mit adhat egy heteroszexuális fehér férfinak - aki történetesen kritikus - egy olyan prózakötet, amely talán a melegirodalom része, talán nem.”⁶⁰ A szerző ezt követően rávilágít a novelláskötet pozitívumaira, majd rövid írása végén mégis pozicionálja a kötetet. „És mivel ennek a váagnak [az intimitás igénye] a kifejezési kísérleteiről azt gondolom, hogy semmiképpen sem kizárólag egy meleg közösség problémáját jelzik, nem tudok pusztán szubkulturális alapú melegirodalomként tekinteni *A szakállas Neptunra*.”⁶¹ Vagyis az intimitás „fontos össztársadalmi igény”, ahogy Stermeczky fogalmaz, ezért kevésbé a melegirodalom részeként érdemes a műről gondolkodni. Hogy mindeközben Nádasdy képes a melegekről is felmutatni valamit, azt meg kell köszönnünk neki, főleg heteroszexuális olvasóként – zárja írását a szerző. Stermeczky oppozíciós retorikáját látványosan bizonyos prekonceptciók működtetik. Az úgynevezett szubkulturális melegirodalom egyértelműen negatívabb, a felépített hierarchiában alacsonyabb tartományba esik, mint az oppozíció felső végletét fémjelző univerzális irodalom. Ezek az előfeltevések reflektálatlanul, teljesen szabadjára

⁵⁹ STERMECZKY Zsolt Gábor, *Meleg- és intimitásirodalom*, Revizor, 2020. 07. 28.

<https://revizoronline.com/hu/cikk/8607/nadasdy-adam-a-szakallas-neptun> (Utolsó megtekintés: 2022. 10. 05.)

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Uo.

engedve működnek Stermeczky írásában, amelynek fő állítása – az *Inkognitó* nem csak szubkulturális melegirodalom – tét nélkül marad. A kategóriák reflektálatlan felállításán túl ugyanis nem derül ki, milyen következményei lehetnek annak, hogy Kiss regénye univerzális igényű szöveggént értelmezendő.

Valuska László rövid időn belül részletekbe menően reagált Stermeczky írására – kritikája inkább szól Stermeczky szövegéről, semmint a novelláskötetről. „Ezért volt meglepő a Meleg- és intimitásirodalom című cikk, amit csak azért veszünk elő, mert nem a könyvről, hanem a recensensről, annak előítéleteiről, társadalmi pozíciójáról és szexualitásáról szól. És nem is a recensenssel foglalkoznék, hanem a társadalmi jelenséggel.”⁶² Valuska először reflektál saját pozíciójára, amelyet kifejezetten privilegizáltnak tart, és rávilágít, hogy a kanonizált szövegek jórésze az ő tapasztalatát bontakoztatja ki különféle fikciós világokban. Éppen ezért tartja kiemelten fontosnak, hogy lefektesse: „valójában teljesen mindegy, hogy valaki hetero- vagy homoszexuális, az irodalomban mindenféle tapasztalatnak és hangnak helye van.”⁶³ Ekként felmerül a kérdés, hogy miért érdemes külön melegirodalomról beszélni, és reflektál a belterjesség problémájára is, amely alól rögtön kihúzza a talajt. A szerző ugyanis úgy gondolja, hogy az olvasásnak éppen az az egyik legfőbb tétje, hogy az ember másféle tapasztalatokkal is találkozhat. Ezt követően a másságok hierarchikus megképződésére tér át: „Meg kell tanulnia az olvasóknak, a társadalomnak leépíteni olyan régi beidegződéseket, amelyekkel a melegeket, a nőket, a romákat, a zsidókat, a feketéket, a mozgáskorlátozottakat másokként kezeli. Mert abban a pillanatban a másnak jelentése lesz, értelmezési kerete, amelyből nagyon bonyolult kitörni.”⁶⁴ Valuska szövegében a hierarchikus rendszert felállító másságértelmezés mindazonáltal ugyanúgy megkonstruálódik. Megszólalhat-e ebben a diskurzusban a másság a „saját” hangján, és lehet-e egyáltalán úgy beszélni a másságokról, hogy azok ne másságokként legyenek reprezentálva, ezáltal pedig a társadalmi szisztémákban nem a domináns diskurzusokhoz képest megképezve. Ez a másságokat kutató diszciplínának örök kérdése, amely Valuska írásában, hasonlóan Stermeczky narratívájához, saját diskurzusa ellenében hat, hiszen ő maga is intenciója ellenére felépít egyfajta hierarchikus szisztémát. A szerző végül rámutat arra, hogy mennyire szimptomatikus lehet Stermeczky olvasói-befogadói tapasztalatának hiánya: „Mondjuk érdekes eljátszani a gondolattal, hogy valaki harminc évesen

⁶² VALUSKA László, *A heteroszexuális férfit egy fülszöveg is elbizonytalanítja*, Könyves Magazin, 2020. július 30. https://konyvesmagazin.hu/friss/nadasdy-adam-melegirodalom-szakallas-neptun.html?fbclid=IwAR21p9-CIFlpxi0coY2Tr5jg29LusTzXUT0VJiZkXa5n0vIy535C9JC_w3k&utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_202110 (Utolsó megtekintés: 2022. 10. 16.)

⁶³ Uo.

⁶⁴ Uo.

összesen egyszer találkozott olyan művel, ami a melegek tapasztalatát mondja el. Elkerülhették a sorozatok, filmek, könyvek, zenék, újságcikkek. Ha arra mutat rá a szerző, hogy hiányzik ennek itthon a rendszerszintű feldolgozása, akkor a megállapítása megfontolandó.”⁶⁵

Smid Róbert *Te is más vagy, te sem vagy más*⁶⁶ című kritikájában elsőként felvázolja azt a társadalmi körképet, amelybe Nádasdy műve megérkezett. A szerző a 20-21. századi magyar irodalom queer szövegeit szemlézi, és megállapítja, hogy míg a 20. században csak elvétve jelentek meg queer irodalmi művek, az ezredforduló után már más kép látszik kirajzolódni. Lévén ugyanakkor, hogy a novelláskötet a magyar irodalmi nyilvánosságot kapja befogadó közegéül, „kulcskérdés, hogy a honi olvasóközönség elvárási horizontjára tekintettel mit kíván *A szakállas Neptun* megmutatni: a homoszexuális férfiak életének egyediségét, vagy párkapcsolataik hasonlóságát a férfi–nő-viszonyhoz, esetleg elutasítva mindenfajta viszonyulási kényszert, teljesen szubverzív akar lenni, ennyiben egész biztosan horizontváltást előidézve.”⁶⁷ A társadalmi kontextus felrajzolása után Smid a korábbi két elemzett íráshoz képest más módon közelíti meg az intimitás és az univerzalitás kapcsolatát: „az intimitást pedig ugyanolyan természetesnek mutatja bennük, mint a heteroszexuális kapcsolatokban — persze nem kerülve ki azt a sajátosságot sem, hogy ezért az intimitásért az azonos nemű pároknak meg kell dolgozniuk, sosem csak ketten vannak, mindig ott van köztük a társadalmi jóváhagyás vagy éppen annak hiánya.”⁶⁸ Smid munkájában az intimitás egyetemességének hangsúlyozása nem a belterjességhez és az egzotikum-jelleghez képest jelenik meg, vagyis nem válik apológiává. A szerző arra helyezi a hangsúlyt, hogy a novellák karaktereinek szempontjából az intimitás megélése miért tekinthető személyes és politikai aktusnak egyaránt. Smid szerint a kényszeres titkolózás és elhallgatás illetve a visszatérő idegenségérzet az intimitás béklyóiként működnek, ebben az összefüggésben annak megélése nemcsak személyes, hanem politikailag motivált tetteként is érthető. „Ez a rejtőzködés aztán sok esetben rányomja a bélyegét a párkapcsolatra, deromantizálja azt (a két fiú az *Angolkeringőben* nem azért ül a Duna-parton, mint a párok általában [ti. hogy az milyen romantikus], hanem mert ott jól lehet takarni, hogy mit csinálnak).”⁶⁹ Smid tehát reflektál a szöveg társadalmi beágyazottságára és a novellákban megszólaló karakterek politikai-társadalmi viszonyrendszerét is alaposan elemzi. Éppen ebből kifolyólag lehet a szöveg végén meglepő a következő állítás: „a kötetegész szempontjából sosem az ideológiák és az elvek szintjén kell keresnünk a szövegek nyitját, hanem az egyéni

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ SMID Róbert, *Te is más vagy, te sem vagy más*, Műút, 2021. 07. 13.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Uo.

sorsokban.”⁷⁰ A szerző még határozottabban kiemeli álláspontját a kritika zárásában: „Bár kétségtelenül hozzátársítható lenne *A szakállas Neptunhoz* bizonyos társadalmi felelősségvállalás, a novellákból szerencsére hiányzik a didaxis és az ismeretterjesztés kényszere” – írja. Smid gondolatmenete a magyar queer irodalomtól indul, tárgyalja a magyar befogadói közösség és Nádasdy szövegének lehetséges viszonyát, értelmezi a novellákban a társadalmi fenyegetettség és az intimitás szoros összefonódását. A zárásban váratlanul saját álláspontját depolitizálja, amennyiben az ideológiákról és a társadalmi felelősségvállalásról egyöntetűen elutasítóan nyilvánul meg. A szerző szubjektumképe szerint az ideológiák nem határozzák meg az egyéni sorsokat, ebből pedig logikusan következik, hogy az irodalom reprezentációs képességét negatívan ítéli meg, és a novellák reprezentatív működésmódjának hiányát értékeli kritikájában.

5. AZ ANALÍZIS EREDMÉNYEI

A választott irodalmi művek egyes kritikáit, recenziót elemezvén mostanra láthatóvá vált, hogy van egy jellemző közös motívum, tulajdonképpen kényszer, amely a legtöbbet összefogja: (1) az apológia. A dolgozatban bemutatott szövegek rendre igyekeznek megmagyarázni, hogy annak ellenére (amellett), hogy ezen irodalmi művekben kisebbségi hangok szólalnak meg, érdemesek a nagyközönség figyelmére. Ez pedig kétfelé mutató apológia: egyrészt a recenzenseknek, úgy tűnhet, meg kell magyarázniuk, hogy miért nyúltak az adott kötetekhez, másrészt reflektálttá kell tenniük azt, hogy miért lehetnek (témájuk, műfajuk?) *ellenére* jók ezek a szövegek. Azt gondolhatnánk, hogy ez általánosságban jellemző az irodalomkritikára, hiszen az leginkább abban látja feladatát, hogy elmondja, jó-e, és ha igen, milyen okokból kifolyólag értékes egy adott irodalmi munka. Az olyan szövegek esetében, amelyekben elemi szövegszervező mechanizmusként funkcionálnak az alternatív nemi identitások, ennél többről lehet szó. Ezt bizonyítja az apologetikus magyarázatok sora: kedves olvasó, annak ellenére, hogy melegirodalom, transznemű irodalom stb., neked is megéri elolvasni az adott szöveget.

A társadalmi-politikai reflektáltság szempontjából már sokkal vegyesebb képet látunk: dolgozatomban bemutatam olyan írásokat, amelyek a végletekig depolitizálva igyekeztek megragadni a vizsgált művet; és olyanokat is, amelyek nemcsak saját pozíciójukra, hanem a szövegben ábrázolt karaktereket körbeölelő viszonyokra is figyelemmel vannak. Az egyik

⁷⁰ Uo. A szerző e ponton Vásári Melinda kritikájára hivatkozik: „a kötet többi szövegében is nem szimbolikus dolgok, nem elvek, ideológiák a tét, hanem mindig az egyéni sorsok.” Lásd: VÁSÁRI Melinda, „*mint aki a trambulinról pisál a medencébe*”, dunszt.sk, 2020. 10. 22. <https://dunszt.sk/2020/10/22/mint-aki-a-trambulinrol-pisal-a-medencebe/> (Utolsó megtekintés: 2022. 11. 10.) Vásári ugyanakkor ezt mintegy mellékesen állítja, Smid viszont teljesen erre összpontosítva zárja a szövegét.

visszatérő (2) depolitizáló aktus éppen abban az apológiában ragadható meg, amely több recenziót és kritikát is meghatároz. A (3) belterjesség kérdése szintén visszatérő eleme ezeknek a munkáknak, amelyet a domináns diskurzusok leginkább elhárító gesztussal igyekeznek áthidalni: Kovács Bálint például a „fontos osztársadalmi igény”⁷¹ kifejezést segítségül hívva argumentál a melegirodalom szubkulturális pozíciója ellenében. Az apológiával összefügg az (4) egzotikum-jelleg is. Ahogy Valuska László érvel:

„*A szakállas Neptun szereplői tényleg melegek, de szexuális irányultságukon túl semmi másban nem különböznek. Talán annyiban mégis, hogy sokkal zártabb világokban kénytelenek élni, mert mi úgy gondoljuk a hétköznapiakban, hogy nincs hozzá közünk. Hogy a négy fal között mindenki azt csinál, amit akar. Ez a többségi, heterotársadalom nézőpontja, és ezért lehet néhány recenziósnak még mindig egzotikus téma ez.*”⁷²

Ebben az idézetben minden eddig tárgyalt jellemző összpontosul. Valuska először is apologetikus módon, jóhiszeműen elmondja, hogy a melegek is olyanok, mint a heteroszexuális emberek, ezzel igyekszik kikerülni, hogy írása egzotikusként hivatkozzon a Nádasdy teremtette világ karaktereire. És e gesztusával bizonyos értelemben depolitizálja és homogenizálja az alternatív nemi identitású és szexualitású szubjektumok létezését.

Végül, de nem utolsó sorban a recepció diskurzusainak visszatérő problémája (5) a műfaji-tematikus besorolás kérdése. Beszelnünk kellene-e külön coming out irodalomról, melegirodalomról, transznemű irodalomról? Ezek műfaji jelölők vagy csupán tematikus kategóriák?

Kutatásomban a választott korpuszból kiolvasható szubjektivitáskonstrukciók és irodalomfelfogások elemzése a diskurzus ezen öt visszatérő problémájára segített rávilágítani: az apológia, az egzotikum-jelleg, a belterjesség, a depolitizáló attitűd és a műfaji-tematikus besorolás kérdésköreire. Ezek a problematikus jelenségek végső soron mind az örök kérdés felé konvergálnak: mit és miért tekinthetünk irodalomnak.

A diskurzusanalízis célja az volt, hogy fényt vessen a recepció domináns diskurzusainak sajátosságaira. Azok az elméleti megfontolások, amelyeket a dolgozat első részében részleteztem, segítettek a saját pozíciómról reflektálni annak kapcsán, hogy elemzőként milyen előfeltevéseim vannak a szubjektivitás és irodalomkonstrukciók tekintetében. A kutatás elméleti háttérbázisában a cultural studies szolgált kiindulópontként az esztétikum és a politikum

⁷¹ KOVÁCS Bálint, *i.m.*

⁷² VALUSKA László, *i.m.*

bonyolult kapcsolatrendszerének értelmezéséhez. A gender studies korai itthoni applikációinak vizsgálata Horváth Györgyi munkájának segítségével egy előzetes képet adott arról, hogy a 2000-es években az irodalomtudomány és az irodalomkritika hogyan viszonyult a politizáló elméletekhez. E viszony leginkább különböző depolitizáló diskurzusokban jelölte ki helyét, és mint láttuk, a depolitizáló attitűd még napjainkig is bizonyos mértékben meghatározza az alternatív nemi identitásokat megszólaltató irodalmi szövegekről szóló kritikai beszédet.

6. A NEMILEG INDEXÁLT SZUBJEKTUM RÖGZÍTÉSÉNEK TÉTJEIRŐL A KAPITALIZMUSBAN

Az elemzés eredményei minden bizonnyal nem egymástól függetleníthető kérdésekre mutattak rá, hiszen a vizsgált problémák a kritikák többségében összefüggő módon kerülnek elő. Miért szembesül az irodalomkritika újból és újból a bemutatott nehézségekkel? Miért érdemes megfigyelni azt, ahogyan ezek a diskurzusok gondolkodnak irodalomról és szubjektivitásról? Ezekre a kérdésekre összpontosítva ebben a fejezetben egy olyan elméleti kontextus kidolgozására törekszem, amely segíthet problematizálni a diskurzuselemzés során felmerült jelenségeket.

Brian Massumi, Deleuze elismert fordítója hangsúlyozza, hogy Deleuze és Guattari munkájának egyik alapvető kiindulási pontja a kapitalizmus által uralt és vezérelt zárt szubjektivitás feltárása, amely csupán egyik oldala a kapitalista logikáknak. A szubjektivitás kibontakozása során a felismerés ön-felismeréssé alakul, de a kapitalizmus a szubjektumot konstituáló vágyakat becsatornázza a megfelelő módon a saját működésmódjába.⁷³ A kapitalista rendszerek ezeket az „akaratokat” részben a szubjektumok világosan elválasztható kategóriákba történő besorolásával valósítják meg.

„Férj/feleség, szülő/gyermek: ismételd meg a családot a házastársi élet nyújtotta kielégülésért. Fehér/fekete, férfi/nő, heteroszexuális/homoszexuális: ismételd meg a fajok és nemek közötti szokásos szétválasztást a felsőbbrendűség örömeért. Hívő/hitetlen: ismételd meg a hagyományos vallást, és örülhetsz, hogy mindig igazad van. Gazdagok/szegények: ismételd meg a társadalmi egyenlőtlenségeket és gazdasági kizsákmányolásban lelhetsz örömet.”⁷⁴

⁷³ Brian MASSUMI, *A User's Guide to Capitalism and Schizophrenia. Deviations from Deleuze and Guattari*, A Swerve Edition, Cambridge: Massachusetts, London: England, 1992, 75.

⁷⁴ MASSUMI, *i.m.*, 76.

„Husband/wife, parent/child: replicate the family and the satisfactions of conjugal life. White/Black, man/woman, heterosexual/homosexual: replicate the customary separation between the races and sexes and the satisfaction of feeling superior. Faithful/infidel: replicate traditional religion and the satisfaction of being right. Rich/poor: replicate social disparity and the satisfaction of economic exploitation.”

Vagy egyik, vagy a másik: ezek a kategóriák a kapitalista társadalom erőviszonyait reprodukálják. Deleuze és Guattari ezeket az erőszakos folyamatokat az applikáció⁷⁵ (*application*) fogalmán keresztül ragadják meg, amit Massumi „a társadalmi kategóriákat csatornázó átfedés”-ként magyaráz.⁷⁶ „Nyilvánvaló, hogy csak akkor létezhet egy »másik«, akivel az »ember« összezavarhatja az énjét, ha először van egy »ember«, akinek van énje: más szóval, ha a szubjektivitás zárt rendszerként működik.”⁷⁷ A kapitalista társadalmakban a szubjektivitás zártsága a francia teoretikusok szerint a nemi elvárások felől is megerősítést nyer, a nő és férfi megnevezések mint kulturális jelölők ugyanis csupán üres kategóriák; nincs olyan test, amely képes lenne valamelyik előíró kategóriába teljes mértékben belesimulni, csupán megközelíteni képes azt. Egy test ennek értelmében akkor lesz egyre „femininebb” vagy „maszkulinabb”, minél jobban képes illeszkedni a meghatározott kategóriába. „A »Férfi« és a »Nő« mint olyan nem rendelkezik sajátos valósággal, csupán logikai absztrakciók. Nem azoknak az emberi testeknek az absztrakciói, amelyekre alkalmazzák őket, hanem habitus-képző attraktorok, amelyektől a társadalom elvárja, hogy függjenek.”⁷⁸ A „Nő” egyszerűen a „Férfi” fogalmának ellentéte, utóbbinak nem lenne kulturális jelentése az előbbi nélkül, és nem lenne mihez képest felsőbbrendű.

Judith Butler egyik tanulmányában a cenzúra működésmódját vizsgálja, argumentációját a következő példa segítségével építi fel: 1994-ben az Egyesült Államokban hozták meg azt a rendeletet („ne kérdezd, ne mondd el”), amely törvényi szinten tiltotta a hadseregben a katonák homoszexualitásáról való beszédet, és az ún. homoszexuális viselkedést. Váratlanul azonban az történt, hogy a rendelet végrehajtása során a sokrétű dokumentáció és az ügy által inspirált viták nyomán az, amit megtiltottak, éppen hogy egyre inkább nyilvános diskurzusok tárgyává vált. Vagyis az a program, amely azt indítványozta, hogy a fogalom és az azzal kapcsolatos diskurzus korlátok közé szorítódjon, egyszerre volt okozója annak is, hogy a homoszexualitást tematizáló beszéd nagyobb méreteket ölthetett. Butler már ezen a ponton megelőlegezi, hogy az iterabilitásban rejlő erő milyen módon áthatja alá a domináns hatalmi rendszereket. A szerző a cenzúra és ágencia kapcsolatának vizsgálatakor elsősorban Austin

⁷⁵ Gilles DELEUZE–Félix GUATTARI, *Anti-Oedipus*, trans. Robert HURLEY, Mark SEEM, and Helen R. LANE, University of Minnesota Press Minneapolis, 2000 (1983). Az applikációról lásd például: 84–106, 262–273.

⁷⁶ MASSUMI, *i.m.*, 77.

⁷⁷ *Uo.*, 83.

„Clearly, there can only be an »other« to confuse »one«’s self with if there is first a »one« to have a self: in other words, if subjectivity functions as a closed system.”

⁷⁸ *Uo.*, 86–87.

„»Man« and »Woman« as such have no reality other than that of logical abstractions. What they are abstractions of are not the human bodies to which they are applied, but habit-forming whole attractors to which society expects it bodies to become addicted.”

beszédaktus-elméletére hagyatkozik, és azt gondolja tovább. Austin elméletében köztudottan a performatív nyelvi megnyilatkozás – bár későbbi munkásságában kitágítja ennek kategóriáját – alapvetően kapcsolódik bizonyos rituálék meghatározott módon történő ismételéséhez; Austin szerint ugyanis csupán a pontos ismétlés képes a beszédaktust performatív erővel felruházni.⁷⁹ Butler ezt a meghatározást gondolja újra, miközben Bourdieu egyes állításainak kritikáját nyújtja. Bourdieu⁸⁰ azért látja problematikusnak Austin elméletét, mert olyan különféle előfeltételezésekre épül, amelyek figyelmen kívül hagyják a társadalmi intézmények hatalmi mechanizmusainak folyamatos működését. Butler ugyanakkor éppen arra mutat rá, hogy Bourdieu gondolatmenetében a sikeres és sikertelen performatív közötti különbség abban rejlik, hogy a beszélő miként tudja érvényesíteni saját társadalmi hatalmát. A feminista teoretikus rávilágít, hogy Bourdieu megközelítése statikusan kezeli a társadalmi intézményeket, ezért nem ragadható meg annak az ismételhetőségnek a logikája, amely a hatalmi diskurzusok kibillentője, és ekként a társadalmi változások katalizátora lehet. Butler Rosa Parks esetén keresztül mutatja be, hogyan értelmezhető a másképpen végbevitt ismétlés (*reiteration*) potenciálja.⁸¹ Parks 1955-ben az amerikai Délen a busz elejében foglalt helyet, és nem volt hajlandó átadni a helyét egy fehér bőrű utasnak. Azzal, hogy igényt formált egy olyan jogra, amely egyáltalán nem volt biztosítva számára, sajátos autoritást biztosítva a cselekedetének, saját szubjektivitásának létezés módját a máshogy történő ismétlés révén felülírta. „Az ilyen normáknak abból a célból történő elsajátítása, hogy történelmileg szedimentálódott hatásuk ellenében használják fel őket, nem más, mint a lázadás pillanata a történelemben: a múlttal való szakítás, ami a jövő alapköve.”⁸²

Butler a performatív aktusok lehetséges hatásmechanizmusát taglalja, ami a szubjektivitás sajátos értelmezését is magával vonja. Azon nyelvfilozófiákból indul ki, amelyek szerint a diskurzus megelőzi a szubjektumot, viszont aláássa azt a premisszát, miszerint a szubjektum – bár a nyelv révén – de megképződhet, és szubsztanciális határai megragadhatóvá válhatnak: „[a]z »én« tehát az »én« helyének citálása a beszédben, s ez a hely bizonyos fokú elsőbbséggel és anonimitással bír az általa vezérelt élethez képest: ez az engem megelőző és meghaladó név történelmi revízió alá vehető lehetősége, amely nélkül azonban nem beszélhetek

⁷⁹ J. L. AUSTIN, *Tetten ért szavak*, ford. Pléh Csaba, Bp., Akadémiai kiadó, 1990, 29–47.

⁸⁰ P. BOURDIEU, *A beszédtevékenység gazdaságtana*, ford. WIELAND Andrásné, Műhely 9/26, 1–45. Lásd kifejezetten a *Cenzúra és formalitás* című részt.

⁸¹ BUTLER, *i.m.*, 133.

⁸² *Uo.*, 147.

[kiemelés tőlem].”⁸³ A queer terminust elemezve Butler rávilágít az identitáskategóriák zárt rendszerének elégtelen mivoltára. Ezen a ponton érdemes hosszabban idézni:

„Felmerül a kísértés, hogy azt mondjuk: az identitás-kategóriák azért elégtelenek, mert minden szubjektum-pozíció nem egyöntetű hatalmi viszonyok konvergenciájának helye. De ez a megfogalmazás alábecsüli a szubjektum radikális megkérdőjelezésének jelentőségét, amit pedig ezek a konvergáló viszonyok implikálnak. Mert nincs önazonos szubjektum, amely mintegy otthont adna ezeknek a viszonyoknak, vagy hordozná őket: nincs egy olyan locus, ahol ezek a viszonyok konvergálnak. Ebben a konvergálásban és megfogalmazás-átfedésben rejlik a szubjektumról alkotott mai képünk lényege. Más szavakkal: a szubjektum mint önazonos entitás nem létezik többé.”⁸⁴

A szubjektivitás zárt, esszencializáló megközelítését megkérdőjelező Butler filozófiája e ponton tanúskodik a legszembetűnőbben a francia hagyomány hatásáról. Ha az ágencia variációk és ismétlések sorában ragadható meg, amiként azt Butler értelmezi, akkor az ismétlés „maximum variációja”⁸⁵ éppen az a jelenség, amelyet Deleuze és Guattari *szizofréniának* neveznek. A két francia teoretikus egyik kommentátora szerint „a szizofrénia folyamata tehát nem a megőrülésről szól, vagy arról, hogy csupán egyéni menekülési útvonalakat keresünk a társadalmi elnyomás intézményei előtt; a szizofrénia a szabadságot a különbségben és a differenciálódáson keresztül realizálja, ami a kapitalizmus által beiktatott egyetemes történelemben lehetővé tett állandó forradalom elve.”⁸⁶ A szizofrénia ebben a megközelítésben egyfajta törésként értelmezhető, amely „szökésvonalat” adhat a szubjektumnak, ami megakadályozhatná a szubjektum rögzítését. Ez jelenthet tartós menekvést az egységes ödipális kultúra és termelés által beállítani kívánt ödipális szubjektumtól.

Butler filozófiája és az *Anti-Oedipus* gondolatmenete bizonyos értelemben hasonló módon ragadja meg a szubjektumkonstrukciók rögzítésének tétjét a kapitalista rendszerekben. Deleuze és Guattari applikáció-értelmezéséhez Butler is csatlakozik, amennyiben ily módon

⁸³ Judith BUTLER, *Jelentős testek. A „szexus” diszkurzív korlátairól*, ford. BARÁT Erzsébet és SÁNDOR Bea, Bp., Új Mandátum, 2004, 213–214.

⁸⁴ Butler, *Jelentős testek...*, 217.

⁸⁵ Eugene W. HOLLAND, *Deleuze and Guattari’s Anti-Oedipus. Introduction to schizoanalysis*, Routledge, 2014 (1999), 153.

„Deleuze’s materialist ontology of difference intersects very fruitfully with Butler’s analysis of subjectivity and repetition. For if agency, as Butler so cogently argues, consists of variation in repetition, and freedom is measured in degrees of variation in repetition, the maximum variation in repetition is precisely what Deleuze and Guattari call schizophrenia.”

⁸⁶ Eugene W. HOLLAND, *i.m.*, 154.

„schizophrenia [...] is thus not about going mad or taking merely individual lines-of-flight from institutions of social repression; it is about realizing freedom in difference and through differentiation, the principle of permanent revolution made possible in the universal history inaugurated by capitalism.”

érvel: „paradox módon a társadalmi felismertség diszkurzív feltétele *megelőzi és megszabja* a szubjektum formációját: a felismerés nem valami olyasmi, amiben a szubjektum részesül, hanem maga a felismerés alakítja ki a szubjektumot. Továbbá, a teljes felismerés [...] lehetetlensége azt jelenti, hogy a szubjektum-formáció instabil, és soha nem lehet teljes.”⁸⁷ A társadalmi felismertséget az applikáción keresztül erősítik meg, ez pedig látványosan elválasztja a kapitalizmust más társadalmi rendszereket produkáló módozatoktól, mert ez a folyamat a fentebb említett kategóriák világos elválaszthatóságán alapul, amelyen keresztül ezek újból megerősítést nyernek, és axiómákká alakulnak. „Az axiomatizáció amellet, hogy nem függ a jelentéstől, a hittől és a szokásoktól, aktívan szembeszáll azokkal és átformálja azokat, ami a kapitalizmusnak a sajátos dinamizmusát és modernizmusát biztosítja.”⁸⁸

Mi motiválja a kapitalista rendszerek szubjektumkoncepcióját? Egyrészt a kapitalizmus elkötelezett a végletekig vitt termelés mellett, célja a munka produktivitását a végsőig fejleszteni, közben a magánbefektetések miatt a társadalmi munka és élet olyan termelésre és fogyasztásra korlátozódik, amely csak a már meglévő tőkeállományt értékeli fel.⁸⁹ „A reterritorializáció megakadályozza a többlet más célokra való elköltését, mint a további többlettermelésbe való újrabefektetés, míg a deterritorializáció mint gazdasági összetevő »a termelési eszközök állandó forradalmasítását« jelenti, amely változást hoz létre és felszabadítja a termelés és a fogyasztás energiáit meglévő tárgyaik és korlátaik alól.”⁹⁰ A kettő persze egyszerre, egymástól elválaszthatatlanul tartja fenn a kapitalizmus dinamikáját. Egyszerűbben megfogalmazva és átfordítva a szubjektum-képzetek működésmódjára: a szubjektum decentrált, mindig változásban lévő jellegét a deterritorializáló diskurzusok engedélyezik, a fogyasztáshoz deterritorializálni kell. Ahhoz ugyanakkor, hogy a termelés a maximum potenciál szerint működjön, a szubjektivitás zárt, esszencialista és kiszámítható értelmezése szükséges, ehhez pedig reterritorializálni kell. A (nemileg indexált) szubjektum rögzítése elemi érdeke a kapitalizmusnak, amelynek dinamikus jellege e két folyamat állandó váltakozásában is megmutatkozik.

⁸⁷ BUTLER, *i.m.*, 213.

⁸⁸ HOLLAND, *i.m.*, 90.

„Axiomatization not only does not depend on meaning, belief, and custom, but actively defies and subverts them, giving capitalism its distinctive dynamism and modernism.”

⁸⁹ *Uo.*, 106.

⁹⁰ *Uo.*, 107.

„Reterritorialization thus [...] prevents the expenditure of surplus for purposes other than reinvestment in further surplus-production, while deterritorialization as the economic component represents the »constant revolutionizing of the means of production« that generates change and frees the energies of production and consumption from their existing objects and limitations.”

Ien Ang hívja fel a figyelmet arra, hogy a kelet-európai térséget a humántudományos diskurzusokban a 20. század végétől kezdve egyre inkább egyfajta *határterületként* értelmezik. Ang a határterületek romantizáló felfogásával szemben a perifériák határozottan szabályozott jellegére világít rá. A határterület „nem egy hatalmi viszonyoktól független hely, ahol a korlátoktól mentes és heteroglosszális dialógus és csere megtörténhet, hanem egy küzdelmekkel teli tér, ahol konkrét, eltérően pozicionált szubjektumoknak kell sajátos stratégiákhoz folyamodniuk azért, hogy megszólalhassanak és meghallják őket.”⁹¹ Ang értelmezése alapján a periférián erősebbek a fixáló diskurzusok. Visszatérve Deleuze és Guattari két fogalmához, arra a következtetésre juthatunk, hogy a határterületen – ebben az esetben Kelet-Európában, így Magyarországon is – sokkal inkább a termelés kerül előtérbe, tehát a kapitalizmus reterritorializáló logikája működhet erőteljesebben, amely kikényszeríti a szubjektivitás rögzítését. Ezt a megfigyelést alátámasztják a hazai genderértelmezéseket színre vivő diskurzusok is. A genderkoncepciókat feltárni kívánó kutatások Kováts Eszter⁹² szerint rendszerint foucaultianus módszertant alkalmaznak, amennyiben a politika és a hatalom diszkurzív összefüggéseit vizsgálják. Mégis az efféle diskurzusanalízisek sokszor leegyszerűsítő módon olyan konklúziókhoz jutnak, amelyek szerint az egyik oldalt az egyenlőség, elfogadás, nyitottság, a másik oldalt pedig az elutasítás jellemzi, így ezek alapján a genderellenes diskurzusokhoz a társadalmi egyenlőtlenségek további megerősítése lenne köthető. Kováts szerint ez a megközelítés éppen a foucaultianus elméleti alapvetés – miszerint a diskurzusok képesek az alternatív valóságteremtésre – ellenében működik, és a diszkurzív megismerés ily módon alapból elutasított.⁹³ Ez abból a szempontból meglehetősen problematikus, hogy a genderellenes diskurzusok motivációja és működésmódja ekként alig érthető meg.

Miért lehet fontos az itthoni politikai rendszernek a nemileg indexált szubjektumok rögzítésének vágya? Kováts saját korábbi megközelítését bírálja felül, miszerint a gender csupán „szimbolikus kötőanyag”, „üres jelölő” – eszerint a helyére bármi behelyettesíthető lehetne, lényege csupán a társadalmi mobilizálás egy láthatatlan ellenséggéppel szemben. „Szereplője válogatja, hogy ki mit ellenez. Ezért is hasznos politikai eszköz a „gender”, hiszen sokféle sérelmet tud megszólaltatni: egyfelől az elmúlt évtizedek változásait a nők és a melegek, illetve a leszbikusok jogainak, lehetőségeinek kiterjesztését illetően. Ahogyan láttuk, ilyen

⁹¹ Idézi Angtól Horváth Györgyi: HORVÁTH, i.m., 19.

Ien ANG, *Doing Cultural Studies at the Crossroads. Local/Global Negotiations*. European Journal of Cultural Studies 1/1, 20.

⁹² KOVÁTS Eszter, *Genderörületek Németországban és Magyarországon*, Bp., Napvilág kiadó, 2022.

⁹³ KOVÁTS, i.m., 65–70., 315–316.

szempontból *értékvitáról* lehet szó: a patriarchális és heteronormatív hegemonia védelméről (vagy utóvédharcról).[kiemelés tőlem]”⁹⁴ Véleményem szerint ezek a hazai diskurzusok, egyetértve Kováts megállapításával, bizonyos értékek lehorgonyzását célozzák, amennyiben ezen értékek végső soron a szubjektivitások előíró megközelítését hangsúlyozzák: mit jelent férfinek lenni? Mit jelent nőnek lenni? A dolgozat elején idézett állítások Barbara Herrnstein Smithtől éppen ezért jelentősek, a magyarországi politikai beszédmódok jelentős részének ugyanis szerves része a patriarchális és heteronormatív hegemonia védelme. Smith szerint „egy entitás minden egyes tapasztalata más-más szerepbe helyezi azt [az értéket], és más-más konfigurációként konstituálja, különböző »tulajdonságok« előtérbe helyezésével és elfojtásával.”⁹⁵ Smith arra világít rá, hogy a rögzítettnek tekintett, megkérdőjelezhetetlen értékek gyakran csupán állandósított és standardizált kontingenciák eredményei. Az értékek határozott rögzítése ezekben a diskurzusokban azért lehet problematikus, mert bizonyos identitáskategóriák és szubjektivitások részleges vagy teljes mértékű kizárásához és patologizálásához járul hozzá.

E fejezetben a kapitalista szubjektivitás egy lehetséges megközelítését és a „genderellenesség” bizonyos itthoni jellemzőit mutattam be. Az identitásformák stabilizációja ebben a perspektívában két irányból is megerősítést nyer: a kapitalizmusban a deterritorializáló és reterritorializáló logikák újból és újból rögzíthetik a szubjektumokat, a hazai genderellenes diskurzus pedig bizonyos értékek normatív előírásán keresztül igyekszik a politikai cselekvésre való felszólítást megvalósítani. Hangsúlyozandó, hogy a dolgozatban felvázolt értelmezés csupán néhány megfigyelést igyekezett bemutatni – a kapitalizmus és a szubjektivitás kérdése ennél sokkal bonyolultabb. Mégis azt gondolom, hogy e dolgozat látószögén belül a körülírt kontextus segíthet az irodalomkritika diskurzusainak elemzéséhez termékeny támpontokat nyújtani. E ponton visszacsatolva a diskurzusanalízis eredményeihez, megfigyelhető, hogy az analízis során detektált öt visszatérő jelenség hangsúlyos összefüggést mutat. Ezek a kérdések ugyanis nem elszigetelten, önmagukban, és nem is csak egy-egy kritikában kerülnek elő, hanem a legtöbbször kölcsönösen feltételezik egymást. Az eredmények alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a kutatás szépirodalmi szövegtömegének a dolgozatban elemzett megközelítései, jelen esetben az irodalomkritika domináns diskurzusai tovább legitimálhatják saját köreikben a kapitalista rendszer értékstabilizációit, amennyiben az irodalmi szövegekben

⁹⁴ *Uo.*, 322.

⁹⁵ Barbara Herrnstein SMITH, *i.m.*, 32.

„Rather, each experience of an entity frames it in a different role and constitutes it as a different configuration, with different "properties" foregrounded and repressed.”

megszólaltatott nemileg indexált szubjektivitások rögzítését akarják intencionáltan vagy akaratlanul megvalósítani. A megfigyelt problémák továbbá különféle – Said nyomán értelmezhető – interferencia-jelenségeket idéznek elő: a politikai-társadalmi reflexió igénye többször megfogalmazásra kerül, de több szövegben azt láthattuk, hogy mielőtt ez megvalósulhatna, a recensens bizonyos értékítéletek alapján elvitatja az általa egyébként hasznosnak tekintett értelmezői pozíciók termékeny mivoltát. Végso soron a hazai genderdiskurzusok megerősítéséhez is hozzájárulhatnak a felvázolt kritikai beszédmódok, amennyiben a szubjektivitásokat bizonyos értékfelfogások mentén igyekeznek stabilizálni.

7. ÖSSZEGZÉS

„Az irodalom nem ártatlan szórakozás, átalakítja a világot, de ez nem jelenti, hogy programozza a gondolkodást. Ha ez nem így lenne, semmi szükség nem lenne se az irodalomkritikára, se az irodalmi kánonokra, se az irodalomtanításra, de még az irodalmi marketingre se.”⁹⁶ Az irodalom szerepének megragadása igen fontos és érthető cél. Annak ugyanakkor, hogy milyen értékek mentén képzeljük el a jó irodalmat, számos következménye lehet. Az itt alkalmazott elkötelezett elméleti pozíció arra segített rávilágítani, hogy ez egyáltalán nem mindegy, hogyan történik, hiszen amint láthattuk, az irodalomról való gondolkodás képes lehet bizonyos diskurzusokat alátámasztani. Ebből a szempontból problematikusnak tűnhet az, hogy a dolgozatban elemzett szövegek az identitások politikáját gyakran részben vagy teljesen figyelmen kívül hagyják.

A dolgozatba terjedelmi korlátok miatt azért e három szöveg recepcióját emeltem be, mert meglátásom szerint az elemzett kritikákban és recenziókban látszódtak a leghangsúlyosabban azok a diszkurzív motivációk és előfeltevések, amelyek az alternatív nemi identitásokat megszólaltató szövegek befogadását meghatározhatják. Fontosnak tartottam az elméleti háttérrel is részletesen kifejezteni, hiszen a diskurzusanalízis módszertanának egyik alapvető kitétele az elemző pozíciójának bemutatása, és – ahogy az a humántudományokban történni szokott – más perspektívából más eredmények születhettek volna. A kutatás e formájában korántsem teljes, a jövőben több irodalmi mű befogadási diskurzusait is igyekszem a dolgozatba beemelni, hogy ennél szélesebb perspektívában legyen elemezhető az irodalomkritika működésmódja. Emellett céltom a kapitalizmus és a szubjektivitás (és gender) kérdéskörét árnyaltabban kidolgozni. Jelen dolgozat terjedelmi korlátai a fentebb

⁹⁶ BAGI Zsolt, *Kulturális logika vagy emancipatorikus esemény? Kapitalizmus és irodalom = Kapitalizmus és irodalomtörténet*, szerk. ANDRÁS Csaba és HITES Sándor, Bp., Reciti, 2022, 22.

megfogalmazott, sajátos nézőpontú megfigyeléseket tették lehetővé, amelyek reményeim szerint használható alapot nyújthatnak egy kiterjedtebb vizsgálathoz.

Hivatkozott irodalom

Ien ANG, *Doing Cultural Studies at the Crossroads. Local/Global Negotiations*. European Journal of Cultural Studies 1/1, 13–31.

ANTONI Rita, *LGBTQI és Queer Studies – az identitás problémái = Bevezetés a gendertanulmányokba*, szerk. BOLEMANT Lilla, SZAPU Marianna, Pozsony – Nyitra, Phoenix Polgári Társulás, 2015.

J. L. AUSTIN, *Tetten ért szavak*, ford. PLÉH Csaba, Bp., Akadémiai kiadó, 1990, 29–47.

BAGI Zsolt, *Kulturális logika vagy emancipatorikus esemény? Kapitalizmus és irodalom = Kapitalizmus és irodalomtörténet*, szerk. ANDRÁS Csaba és HITES Sándor, Bp., Reciti, 2022, 11–22.

BAZSÁNYI Sándor, *Egy új RakoVSzky-regény*, Litera 2011. június 1.

Tony BENNETT, *Texts in History. The Determinations of Readings and Their Texts*, The Journal of the Midwest Modern Language Association, 1985/1, 1–16.

BORGOS Anna, *Vay Sándor/Sarolta: egy konvencionális nemiszerep-áthágó a múlt századfordulón*, Holmi 2007 február, 185–194.

P. BOURDIEU, *A beszédtevékenység gazdaságtana*, ford. WIELAND Andrásné, Műhely 9/26, 1–45.

Judith BUTLER, *Jelentős testek. A „szexus” diszkurzív korlátairól*, ford. BARÁT Erzsébet és SÁNDOR Bea, Bp., Új Mandátum, 2004.

Judith BUTLER, *Burkolt cenzúra és diszkurzív ágensia*, ford. Reichmann Angelika = *Performatív fordulatok*, szerk. ANTAL É. – KICSÁK L. – SZÉPLAKY G., Eger, Líceum, 2015. 111–152.

Terrell CARVER, *Diskurzuselemzés és a „nyelvi fordulat”*, Politikatudományi Szemle, 2004/4, 143–148.

Gilles DELEUZE–Félix GUATTARI, *Anti-Oedipus*, trans. Robert HURLEY, Mark SEEM, and Helen R. LANE, University of Minnesota Press Minneapolis, 2000 (1983).

ÉS-kvartett - Rakovszky Zsuzsa VS című regényéről, Élet és Irodalom 55/22, 7–8.

John FISKE, *British cultural studies and television = What is Cultural Studies? A Reader*, ed. John STOREY, New York, Arnold, 1996, 115–147.

Michel FOUCAULT, *A diskurzus rendje* = Uő., *A fantasztikus könyvtár*, válogatta és ford. ROMHÁNYI Török Gábor, Bp., Pallas Stúdió - Attraktor Kft., 50–74, 1998.

Michel FOUCAULT, *A szexualitás története I.*, Bp., Atlantisz, 2020.

GLÓZER Rita, *A diskurzuselemzés módja és értelme*.
http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszett/mmi.elte.hu/szabadbolcseszett/index8dbc.html?option=com_tanelem&id_tanelem=841&tip=0

Eugene W. HOLLAND, *Deleuze and Guattari's Anti-Oedipus. Introduction to schizoanalysis*, New York, Routledge, 2014 (1999).

HORVÁTH Györgyi, *Utazó elméletek. Angolszász politizáló elméletek kelet-európai kontextusban*, Bp., Balassi, 2014.

KÁLMÁN C. György, *Aki vagyunk. Kiss Tibor Noé: Inkognitó*, Jelenkor, 53/10, 1139–1145.

KALMÁR György, *A politizáló kritika kézikönyve*, Literatura 2000/3, 351–356.

Michael KENNEDY, *Envisioning Eastern Europe. Postcommunist Cultural Studies*, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1994.

KISS Tibor Noé, *Inkognitó*, Bp., Magvető, 2018.

KOVÁCS Eszter, *Miért nő? Fiktív női szerzők a mai magyar irodalomban*, Sárkányfű 4/3, 25–33.

KOVÁCS Eszter, *Genderörületek Németországban és Magyarországon*, Bp., Napvilág kiadó, 2022.

John LAW–John URRY, *Enacting the Social*, Economy and Society 33/3, 390–410.

LENGYEL Imre Zsolt, *Lehet-e kánon etikai alapon, és ha igen, miért nem?*, Literatura 2010/4, 295–308.

LENGYEL Imre Zsolt, *A népi író megalkotása: Fogadtatás, viták, önreprezentáció*, doktori disszertáció, ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, Bp., 2015.

Brian MASSUMI, *A User's Guide to Capitalism and Schizophrenia. Deviations from Deleuze and Guattari*, A Swerve Edition, Cambridge: Massachusetts, London: England, 1992.

NÁDASDY Ádám, *A szakállas Neptun*, Bp., Magvető, 2020.

NEICHL NÓRA, *Terra incognita*, KALLIGRAM, 20/2, 97–100.

RAKOVSZKY Zsuzsa, *Vs*, Bp., Magvető, 2011.

SÁRI B. László, *A hattyú és a görény. Kritikai vázlatok irodalomra és politikára*, Pozsony, Kalligram, 2006.

SÁRI B. László, *A kultúra demokratizálódása*, Helikon Irodalomtudományi Szemle 2005/1–2, 3–26.

SMID Róbert, *Te is más vagy, te sem vagy más*, Műút, 2021. 07. 13.

Barbara Herrstein SMITH, *Contingencies of Value. Alternative Perspectives for Critical Theory*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, and London, England, 1988.

Colin SPARKS, *The evolution of cultural studies = What is Cultural Studies? A Reader*, ed. John STOREY, New York, Arnold, 1996, 14–31.

STERMECZKY Zsolt Gábor, *Meleg- és intimitásirodalom*, Revizor, 2020. 07. 28.

SZOLLÁTH Dávid, *A romantikus hős szánalmas bukása. Rakovszky Zsuzsa: VS*, Jelenkor 55/11, 1140–1147.

TAKÁCS Dóra Ildikó, *Homoszexualitás és etikum Nádas Péternél. A politikai/etikai diskurzusok hatása az Emlékiratok könyvének recepciójára = Esztétika, etika, politika*, szerk. GYÖNGYÖSI Megyer, INZSÖL Kata, Bp., Eötvös Collegium, Magyar Műhely, 2013, 187–193.

TÖRÖK Zsuzsa, *Sándor vagyok, nem Sarolta – Rakovszky Zsuzsa VS című regényéről*, Irodalmi Jelen, 2011. június 12.

VALUSKA László, *A heteroszexuális férfit egy fülszöveg is elbizonytalanítja*, Könyves Magazin, 2020. július 30.

VÁSÁRI Melinda, „*mint aki a trambulínról pisál a medencébe*”, dunszt.sk, 2020. 10. 22.

Raymond WILLIAMS, *A kultúra elemzése = A kultúra szociológiája*, szerk. WESSELY Anna, ford. PÁSZTOR Péter, Bp., Osiris, Láthatatlan Kollégium, 2003, 33–40.

A dolgozat lezárásának dátuma: 2023. 01. 11.